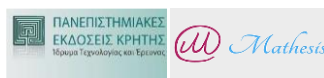

Πατήρ πάντων πόλεμος:

Οι ελληνιστικοί πόλεμοι
ως κοινωνικό και πολιτιστικό φαινόμενο

Άγγελος Χανιώτης

© Mathesis/CUP

Περιγραφή του μαθήματος

Η ελληνιστική εποχή αρχίζει με τους Πολέμους των Διαδόχων μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου (323 π.Χ.) και τελειώνει με την κατάκτηση της Πτολεμαϊκής Αιγύπτου από τη Ρώμη (30 π.Χ.). Ανάμεσα στη βίαιη αρχή και το αιματηρό τέλος μεσολαβούν διαρκείς πόλεμοι, οφειλόμενοι σε εδαφικές διεκδικήσεις πόλεων, επεκτατικές βλέψεις βασιλέων, βαρβαρικές εισβολές, εμφύλιες διαμάχες και την επεκτατική πολιτική της Ρώμης. Αν αναζητούσαμε μια μόνο φράση για να εκφράσει τη σημασία του πολέμου για μια παραμελημένη περίοδο της ελληνικής ιστορίας, δεν θα είχαμε καλύτερη επιλογή από μια φράση του Ηρακλείτου: «Πατήρ πάντων πόλεμος».

Το μάθημα θα ασχοληθεί με τις κοινωνικές και πολιτιστικές πτυχές των αδιάκοπων πολέμων, επιχειρώντας να απαντήσει σε ερωτήματα με διαχρονική σημασία: Ποιές είναι οι αιτίες των πολέμων; Τί επιπτώσεις έχει ο πόλεμος στη λειτουργία πολιτευμάτων και τις κοινωνικές δομές, στην οικονομία, τη θρησκεία, τον πολιτισμό και την τέχνη; Ποιά είναι η ιδεολογική του διάσταση; Πώς εντάσσονται πολεμικά γεγονότα στη συλλογική μνήμη; Θα εξετασθούν όλα τα είδη διαθέσιμων πηγών: κείμενα ιστορικών, έργα ποιητών, στρατιωτικά εγχειρίδια, επιγραφές, μνημεία και έργα τέχνης.

Διδάσκων

Άγγελος Χανιώτης

Ο Άγγελος Χανιώτης είναι Καθηγητής Αρχαίας Ιστορίας στο Institute for Advanced Study του Princeton. Σπούδασε αρχαία ιστορία, αρχαιολογία και κλασική φιλολογία στα Πανεπιστήμια Αθηνών και Χαϊδελβέργης. Έχει διδάξει αρχαία ιστορία στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης (του οποίου διετέλεσε αντιπρύτανης), στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης, στην Ecole Pratique des Hautes Etudes, και στο All Souls College της Οξφόρδης. Οι έρευνές του σχετίζονται με την κοινωνία, τη θρησκεία και την ιστορία των ιδεών στην αρχαία Ελλάδα, κυρίως στην ελληνιστική εποχή. Έχει δημοσιεύσει περισσότερες από 150 μελέτες σε διεθνή περιοδικά και πρακτικά συνεδρίων και έχει εκδώσει πολλούς συλλογικούς τόμους. Τα σημαντικότερα βιβλία του είναι τα: *Ιστοριογραφία και ιστορικοί στις αρχαίες ελληνικές επιγραφές* (Στουτγάρδη 1988), *Οι συμβάσεις μεταξύ κρητικών πόλεων στην ελληνιστική εποχή* (Στουτγάρδη 1996), *«Αρχαία Κρήτη»*

(Μόναχο 2004), *Ελληνιστικοί πόλεμοι: Πολιτιστική και κοινωνική ιστορία* (Οξφόρδη 2005). Έχει τιμηθεί με το Βραβείο Νίκου Σβορώνου (1991), με το Βραβείο Διδασκαλίας του Παν/μίου της Νέας Υόρκης (1997), με το Κρατικό Βραβείο Έρευνας Βάδης-Βυρτεμβέργης (2001), κ.ά. Το βιβλίο του *Θεατρικότητα και δημόσιος βίος στον ελληνιστικό κόσμο* (ΠΕΚ 2009) τιμήθηκε με το Κρατικό Βραβείο Δοκίμιου-Κριτικής για το 2010.

Συντελεστές

Βιντεοσκόπηση: **Νίκος Γκικόπουλος, Δημήτρης Αγγελάκης**

Μοντάζ: **Νίκος Γκικόπουλος, Δημήτρης Αγγελάκης.**

Η βιντεοσκόπηση έγινε τον Ιούλιο του 2016 στο στούντιο του *Mathesis* στο Ηράκλειο.

Διευθυντής

Στέφανος Τραχανάς

Η πανεπιστημιακή διδασκαλία και το εκπαιδευτικό υλικό που απαιτείται για να τη στηρίξει αποτελούν τα δύο κεντρικά θέματα της επαγγελματικής ζωής του Στέφανου Τραχανά. Από το 1983 έως σήμερα διδάσκει εθελοντικά στο Τμήμα Φυσικής του Πανεπιστημίου Κρήτης –κυρίως κβαντομηχανική και διαφορικές εξισώσεις– και έχει συγγράψει εννέα πανεπιστημιακά συγγράμματα σε αυτά τα πεδία καθώς και ένα δοκιμιακό βιβλίο για τη θέση της επιστήμης στον πολιτισμό μας. Επιπλέον ως ιδρυτικό μέλος και διευθυντής των Πανεπιστημιακών Εκδόσεων Κρήτης έως το 2013 (τώρα είναι πρόεδρος της εκδοτικής επιτροπής τους), είχε τη βασική ευθύνη στη δημιουργία του πρώτου πανεπιστημιακού εκδοτικού οίκου της χώρας. Ενός μη κερδοσκοπικού οργανισμού προσηλωμένου στην ποιότητα των

βιβλίων ως θεμελιώδη αξία.

Για τη διδασκαλία του στο Φυσικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Κρήτης του απονεμήθηκε το 2002 ο τίτλος του επίτιμου διδάκτορα του πανεπιστημίου, ενώ για το έργο του στις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης βραβεύτηκε το 2009 με το εκδοτικό βραβείο του περιοδικού Διαβάζω. Το 2012 έλαβε το εθνικό βραβείο εξαιρετής πανεπιστημιακής διδασκαλίας Βασίλη Ξανθόπουλου – Στέφανου Πνευματικού, ενώ για το σύνολο της προσφοράς του τιμήθηκε το 2015 με τον Ανώτερο Ταξιάρχη του Φοίνικα της Ελληνικής Δημοκρατίας.

Τα τελευταία 5 χρόνια το ενδιαφέρον του στράφηκε βαθμιαία προς τη διαδικτυακή εκπαίδευση. Αρχικά μέσω της συγγραφής ενός αυθεντικά διαδικτυακού βιβλίου κβαντικής φυσικής –από τα ελάχιστα που υπάρχουν διεθνώς– και κατόπιν με την ενεργό συμμετοχή του στο πρώτο ελληνικό πείραμα διαδικτυακής διδασκαλίας πανεπιστημιακών μαθημάτων που οργάνωσε το Φυσικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Κρήτης, σε συνεργασία με τις ΠΕΚ. Μία πολύτιμη εμπειρία που του αποκάλυψε τις μοναδικές δυνατότητες που προσφέρουν τα διαδικτυακά μαθήματα για να φθάσει το αγαθό της εκπαίδευσης σε όσους το επιθυμούν, ανεξάρτητα από κοινωνικούς ή γεωγραφικούς φραγμούς. Και να γίνει έτσι δυνατή η μεγαλύτερη διεύρυνση ορίων στην εκπαίδευση μετά την ανακάλυψη της τυπογραφίας.

Έχοντας ευεργετηθεί κι ο ίδιος από ένα εκπαιδευτικό σύστημα που του έδωσε τη δυνατότητα να ξεφύγει από τους κοινωνικούς και μορφωτικούς περιορισμούς του περιβάλλοντός του, δεν έπαψε ποτέ να πιστεύει ότι η εξίσωση ευκαιριών στην εκπαίδευση είναι από τους ευγενέστερους –και συνάμα τους πιο "κερδοφόρους"– στόχους που μια κοινωνία αξίζει να θέτει στον εαυτό της.

Έτσι πήρε την πρωτοβουλία για την ίδρυση του Mathesis στο οποίο και προσφέρει εθελοντικά την εργασία του τόσο ως διευθυντής του (πλήρους και αποκλειστικής απασχόλησης) όσο και ως δάσκαλος ή συγγραφέας. Η επιτυχία του "πειράματος" είναι το προσωπικό του στοίχημα για τα επόμενα χρόνια.

Νίκος Γκικόπουλος

Τεχνικός υπεύθυνος

Συνεργάζεται με τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης από το 2011 ως τεχνικός πληροφορικής αρχικά για την κατασκευή ενός ειδικού διαδικτυακού βιβλίου και διαδραστικού βιβλίου και την παραμετροποίηση του λογισμικού αυτοματοποιημένης εξέτασης των χρηστών του. Ενώ από το 2014 και μετά είναι ο τεχνικός υπεύθυνος του Mathesis με τη βασική ευθύνη τόσο για την παραμετροποίηση της πλατφόρμας OpenEdX, όσο και τη βιντεοσκόπηση των μαθημάτων του.

Μετά τις σπουδές του στην Αγγλία ασχολήθηκε ενεργά με την διδασκαλία Η/Υ και την ανάπτυξη (διαδικτυακών και μη) εφαρμογών πληροφορικής και πολυμέσων στο Πανεπιστήμιο και το ΤΕΙ Κρήτης, και ως Διαχειριστής Συστημάτων και δικτύων στο Υπολογιστικό Κέντρο του Πανεπιστημίου, καθώς και στις αθλητικές εγκαταστάσεις του Δήμου Ηρακλείου. Παράλληλα συνεργάστηκε με το ΙΤΕ για τις ανάγκες του έργου D-Space στο οποίο ανέπτυξε εφαρμογές αυτοματοποίησης και απομακρυσμένης διαχείρισης των τηλεσκοπίων και άλλων αστρονομικών οργάνων για το Αστεροσκοπείο του Σκίνακα.

Επίσης εργάστηκε ως ερευνητής πληροφορικής στο τμήμα Έρευνας και Ανάπτυξης της FORTHnet A.E, καθώς και σε διάφορες επιχειρήσεις του Ιδιωτικού Τομέα για την δημιουργία λογισμικού, κατασκευή ιστοσελίδων, ανάπτυξη και τεχνική υποστήριξη δικτύων, σεμινάρια κ.ά.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

1. Εκδοτική Αθηνών, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμοι Δ–Ε, Αθήνα 1973-1976.
2. Σ. Ανεζήρη (επιμ.), *Ανθολόγιο. Επιγραφές και πάπυροι της μετακλασικής αρχαιότητας. Κείμενα, μετάφραση, σχολιασμός*, Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών 2009.
3. A. Chaniotis, *War in the Hellenistic World: A Social and Cultural History*, Malden/Oxford: Blackwell 2005.
4. H.-J. Gehrke, *Ιστορία της ελληνιστικής εποχής*, Αθήνα: ΜΙΕΤ 2000 (μετάφραση Άγγελου Χανιώτη).
5. Σ. Συρόπουλος, *Τα μετά τον Αλέξανδρο*, Αθήνα: Ιωλκός 2005.

Περιεχόμενα

Πατήρ πάντων πόλεμος:.....	1
Οι ελληνιστικοί πόλεμοι ως κοινωνικό και πολιτιστικό φαινόμενο.....	1
Περιγραφή του μαθήματος	2
Διδάσκων.....	2
Συντελεστές.....	3
Διδακτικό υλικό	5
Εβδομάδα 3: Η σκιά του πολέμου σε κοινωνία και οικονομία.....	7
3.3: Πόλεμος και οικονομία II.....	7
V3.1.1 Το φύλο του πολέμου: στερεότυπα (13΄)	7
V3.1.2 Γυναίκες θύματα και πρωταγωνιστές (13΄).....	10
V3.1.3 Ο πόλεμος και η αναβάθμιση του ρόλου της γυναίκας (15΄)	13
3.2: Πόλεμος και οικονομία I.....	18
V3.2.1 Οι προκλήσεις του πολέμου: ανθρώπινο δυναμικό (17΄).....	18
V3.2.2 Πολεμικές δαπάνες (15΄)	22
V3.2.3 Επιπτώσεις στη γεωργία (17΄)	26
3.3: Πόλεμος και οικονομία II.....	31
V3.3.1 Πόλεμος και δημοσιονομικά μέτρα (19΄).....	31
V3.3.2 Πολεμοκάπηλοι: Το κέρδος του πολέμου (14΄)	35
V3.3.3 Ο πόλεμος ως ανακύκλωση πλούτου (15΄)	38

Εβδομάδα 3: Η σκιά του πολέμου σε κοινωνία και οικονομία

3.3: Πόλεμος και οικονομία II

V3.1.1 Το φύλο του πολέμου: στερεότυπα (13')

<https://youtu.be/nnnEl2iNocA>

απομαγνητοφώνηση gkyr / αντιπαραβολή Asimenia

Ένα βλήμα από σφενδόνη, φτιαγμένο από μολύβι, που έχει βρεθεί στην Κύπρο, έχει γραμμένη επάνω του μία σύντομη επιγραφή. Αποτελείται από τρία γράμματα: κύε (μείνε έγκυος). Ο πολεμιστής ο οποίος το έριξε συνδέει την επιτυχία στον πόλεμο, τη νίκη, με την ερωτική συνεύρεση. Θα μπορούσαμε να το μεταφράσουμε ελεύθερα: άρπα το και μείνε έγκυος. Σε μία ανδροκρατούμενη κοινωνία, όπως είναι η αρχαία ελληνική κοινωνία, οι συνειρμοί αυτοί, δηλαδή το να συνδέεται η επιτυχία στη μάχη με την ερωτική συνεύρεση, είναι αρκετά διαδεδομένη. Είναι μία κοινωνία στην οποία, σε παραστάσεις αγγείων με γαμήλιες σκηνές, εικονίζεται η Νίκη, η προσωποποίηση της νίκης, για να συμβολίσει τη νίκη του άνδρα επί της γυναίκας. Σε μία τέτοια κοινωνία δίνεται στον αντίπαλο ο παθητικός ρόλος στη συνουσία, όχι για να υποδηλώσει κάποια ερωτική σχέση αλλά για να υποδηλώσει καθυπόταξη και υπεροχή. Αυτό είναι ένα φαινόμενο το οποίο γνωρίζουμε σε πολλές κοινωνίες και υπάρχουν, άλλωστε, και σήμερα αρκετές βρισιές οι οποίες στηρίζονται ακριβώς σε αυτή την αντίληψη. Παραδείγματος χάριν, “τους ξεσκίσαμε” είναι μία έκφραση η οποία συνδέεται ακριβώς με αυτή τη νοοτροπία.

Στην ενότητα αυτή θα ασχοληθώ λίγο με το θέμα της σχέσης που έχει ο πόλεμος, ο ελληνιστικός πόλεμος, με την έννοια του φύλου, με την έννοια του ανδρισμού, αλλά και τη σχέση την οποία έχει με τη γυναίκα, με στερεότυπα για τον ρόλο της γυναίκας αλλά και την πραγματική σχέση που έχει ο πόλεμος με τη ζωή των γυναικών σε αυτή την περίοδο των τριακοσίων χρόνων, από τον Μέγα Αλέξανδρο ως την Κλεοπάτρα.

Ο πόλεμος, φυσικό είναι, ως ανδρική υπόθεση, να χαρακτηρίζεται από μία νοοτροπία ανδρισμού. Μάλιστα, μερικές φορές, η ήττα στον πόλεμο χαρακτηρίζεται ως γυναικεία συμπεριφορά, παραδείγματος χάριν, ο Πολύβιος σχολιάζει τη συμπεριφορά του βασιλιά της Βιθυνίας Προυσία Β΄ όταν, μετά από μία αποτυχημένη επίθεσή του στο Πέργαμο, απέσυρε τα στρατεύματά του. Τη χαρακτηρίζει ως γυναικεία συμπεριφορά. Ο στρατιωτικός ηγέτης, μέσα στα πλαίσια αυτής της νοοτροπίας, θεωρείται ένα άτομο με ιδιαίτερες ερωτικές επιδόσεις αλλά και ιδιαίτερες ερωτικές επιθυμίες. Ένας από τους μεγαλύτερους στρατηγούς της ελληνιστικής εποχής ήταν ο Δημήτριος ο Πολιορκητής. Έχω αναφέρει σε προηγούμενα μαθήματα ότι όφειλε το επίθετο αυτό (το “πολιορκητής”) στο ενδιαφέρον του για την τεχνολογία, στη δημιουργία μιας εξαιρετικά μεγάλης πολιορκητικής μηχανής. Ο Δημήτριος ο Πολιορκητής, ο οποίος πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του αγωνιζόμενος να αποκτήσει εξουσία μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, λέγεται ότι επισκεπτόταν την ερωμένη του τη Λάμια, στην Ακρόπολη, φορώντας πανοπλία. Και εδώ βλέπουμε αυτή τη σύνδεση ανδρισμού, ερωτικού στοιχείου και στρατιωτικής επίδοσης.

Αλλά ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα είναι μία ιστορία την οποία διηγείται ο ιστορικός της ελληνιστικής εποχής Φύλαρχος και την οποία γνωρίζουμε από τον *Βίο του Πύρρου*, του Πλουτάρχου. Η ιστορία αυτή αναφέρεται στον Ακρότατο, τον γιο ενός βασιλιά

της Σπάρτης, ο οποίος είχε ερωτική σχέση με τη Χιλωνίδα, η οποία ήταν η τέως γυναίκα του βασιλιά της Σπάρτης Κλεωνύμου. Ο Κλεώνυμος έφυγε από τη Σπάρτη, εξορίστηκε, και επέστρεψε το 272 π.Χ., ενισχυμένος και από τις δυνάμεις του Πύρρου, για να ανακτήσει όχι μόνο την εξουσία στη Σπάρτη αλλά και να ανακτήσει τη γυναίκα του. Στην ιστορία αυτή που μας διηγείται ο Πλούταρχος βασισμένος στο ιστορικό έργο του Φυλάρχου, οι γυναίκες της Σπάρτης βλέπουν αιματοβαμμένο τον Ακρότατο να επιστρέφει από τη μάχη, καθώς έχει υπερασπιστεί την πόλη του, και αισθάνονται μία ερωτική επιθυμία. Σας διαβάζω αυτό το χωρίο:

Ο Ακρότατος είδε τον κίνδυνο και τρέχοντας μέσα από την πόλη με τριακόσιους άντρες, δεν είναι τυχαίο ότι οι άνδρες που τον ακολουθούν είναι τριακόσιοι, είναι προφανώς μία έμμεση αναφορά στους τριακόσιους του Λεωνίδα, τρέχοντας λοιπόν μέσα από την πόλη με τριακόσιους άντρες, έφτασε πίσω από τον Πτολεμαίο, ο οποίος ήταν ο γιος του Πύρρου που πολιορκούσε τη Σπάρτη, χωρίς να τον πάρουνε είδηση. Οι γέροντες και το πλήθος των γυναικών έβλεπαν τα λαμπρά του κατορθώματα. Εδώ βλέπουμε τη διάκριση ανάμεσα στους γέρους και τις γυναίκες, που έχουν τον παθητικό ρόλο του θεατή, και τον Ακρότατο που είναι ο ενεργητικός πολεμιστής. Περνάω κάποιο χωρίο που περιγράφει τη νίκη του Ακροτάτου και συνεχίζω: Και μόλις επέστρεψε μέσα από την πόλη στο σημείο στο οποίο είχε ταχθεί, καλυμμένος με αίμα και θριαμβευτής, ανυψωμένος από τη νίκη του, οι Σπαρτιάτισσες είχαν την εντύπωση πως είχε ψηλώσει και ήταν ομορφότερος από ποτέ και ζήλεψαν τη Χιλωνίδα για τον αγαπημένο της.

Μπορούμε να δούμε και σε άλλες περιπτώσεις σεξουαλικούς υπαινιγμούς οι οποίοι σχετίζονται με τον πόλεμο. Σας δίνω ένα άλλο παράδειγμα: Είναι η πολιορκητική μηχανή η οποία καταλήγει σε ένα δοκάρι που διακοσμείται με το κεφάλι ενός κριού. Το δοκάρι αυτό, της πολιορκητικής μηχανής, στόχο έχει να διεισδύσει στα τείχη, τα τείχη θεωρούνται η ζώνη μιας πόλης, και οι πόλεις βέβαια θεωρούνται ότι είναι γυναίκες. (Είναι ένα πολύ γνωστό έργο τέχνης, *Η τύχη της Αντιοχείας*, χαρακτηριστική έκφραση αυτής της ιδέας, της θηλυκότητας δηλαδή της πόλης. Ο δήμος, ο πληθυσμός, είναι άνδρας· η προσωποποίηση του πληθυσμού, του λαού, είναι ανδρική, αλλά η πόλη είναι γυναικεία και κοσμεύεται συνήθως με ένα στεφάνι τειχών στο κεφάλι της). Οι κατεξοχήν θεές, αυτές οι οποίες προστατεύουν τις πόλεις, η Άρτεμις και η Αθηνά, είναι παρθένες και προστατεύουν τις πόλεις και τη χώρα από τους εισβολείς με τον ίδιο τρόπο που, στην ελληνική μυθολογία, η Άρτεμις και η Αθηνά διώχνουν τους άντρες που προσπαθούν να τις προσεγγίσουν ερωτικά.

Η παθητική αυτή θέση των γυναικών στον πόλεμο, στην ανδροκρατούμενη νοοτροπία του ελληνιστικού κόσμου, φαίνεται και σε άλλες εκδηλώσεις πολεμικού πνεύματος, παραδείγματος χάριν, στις πομπές, στις παρελάσεις. Αναφέρθηκα ήδη στη μεγαλύτερη πομπή η οποία είχε γίνει την ελληνιστική εποχή, η πομπή που οργάνωσε ο Πτολεμαίος Β΄ στην Αλεξάνδρεια. Στην πομπή αυτή συμμετείχαν και γυναίκες, αλλά ήταν γυναίκες που είτε παρουσίαζαν αιχμαλώτους από την Ινδία στην επιστροφή της εκστρατείας, αρχικά του Διονύσου και μετά του Μεγάλου Αλεξάνδρου, είτε εκπροσωπούσαν, συμβόλιζαν, τις γυναίκες πόλεις, τις οποίες είχε απελευθερώσει ο Αλέξανδρος στις εκστρατείες του. Και στη μία και στην άλλη περίπτωση αυτό το οποίο τονίζεται είναι η παθητικότητα των γυναικών. Η παθητικότητα των γυναικών αντιδιαστέλλεται προς την ενεργητικότητα των ανδρών.

Στην ανδροκρατούμενη φαντασία αυτή είναι η εικόνα την οποία έχουν οι γυναίκες αλλά η πραγματικότητα δεν είναι τόσο απλή. Τις περισσότερες φορές οι γυναίκες στον ελληνιστικό πόλεμο είναι ανώνυμα θύματα. Σας δίνω ένα παράδειγμα από την κατάληψη της πόλης της

Λύττου, στην Κρήτη, στον σημερινό Ξυδά, το 220 π.Χ. Εδώ μπορούμε να δούμε τη διαφορά ανάμεσα στην τύχη των ανδρών και την τύχη των γυναικών. Την καταστροφή της Λύττου την περιγράφει ο ιστορικός Πολύβιος. Αναφέρω το χωρίο:

Περίπου αυτή την εποχή, οι Λύττιοι είχαν εκστρατεύσει με το σύνολο των δυνάμεών τους κατά εχθρικών εδαφών. Οι Κνώσιοι, οι εχθροί τους, το πρόσεξαν και κατέλαβαν τη Λύττο που είχε μείνει χωρίς υπερασπιστές. Τα παιδιά και τις γυναίκες τα πήραν στην Κνωσσό, την πόλη την έκαψαν, την κατέσκαψαν και την κατέστρεψαν με κάθε τρόπο και μετά γύρισαν στην πόλη τους. Όταν οι Λύττιοι επέστρεψαν στην πόλη από την εκστρατεία και είδαν όλοι μαζί τι είχε συμβεί πληγώθηκαν σε τέτοιο βαθμό που κανένας τους, κανένας από όσους ήταν παρόντες δεν άντεξε να μπει στην πατρίδα. Περπάτησαν γύρω της, κλαίγοντας για τη μοίρα της πατρίδας τους και τη δικής τους, πολλές φορές και μετά γύρισαν την πλάτη τους και κατέφυγαν στη Λάππα, τη σημερινή Αργυρούπολη. Έτσι, σε μία μέρα, έγιναν απόλιδες και ξένοι, από πολίτες, και συνέχισαν να πολεμούν κατά των Κνωσίων μαζί με τους άλλους συμμάχους. Η κινητικότητα του πολέμου, οι μετακινήσεις στον πόλεμο είναι μαζικές, είναι απρόσωπες, είναι συχνά ακούσιες αλλά και σχετίζονται με το φύλο. Γνωρίζουμε τι έγινε στη συνέχεια όσον αφορά τους άντρες. Οι Λύττιοι συνέχισαν τον πόλεμο, επέστρεψαν στην πόλη τους, την έκτισαν πάλι. Τι έγινε με τις γυναίκες τους, αυτό είναι κάτι το οποίο κανένας ιστορικός δεν αναφέρει.

Πέρα από τα στερεότυπα, ο πόλεμος έχει πολλές γυναικείες πτυχές. Αυτό το οποίο οι πηγές κυρίως δείχνουν είναι η ανωνυμία των γυναικών ως θύματα του πολέμου. Σας δίνω ένα άλλο παράδειγμα. Είναι η ιστορία ενός Κρητικού πάλι, του Εράτωνα από την Αζό, ο οποίος έφτασε ως μισθοφόρος στην Κύπρο. Εκεί παντρεύτηκε μία γυναίκα, το όνομά της δεν αναφέρεται. Απέκτησε δύο γιους, τον Επικλή και τον Ευαγόρα. Η χήρα του και ο Επικλής έπεσαν θύματα πειρατών. Απελευθερώθηκαν στην Άμφισσα. Εκεί, ο Επικλής παντρεύτηκε μία γυναίκα και αυτή η γυναίκα είναι ανώνυμη. Γνωρίζουμε την ιστορία του από μία επιστολή που έστειλε η πατρίδα του, η Αζός, για να διεκδικήσει για τον συμπολίτη τους να αποκτήσει πολιτικά δικαιώματα στην Άμφισσα.

Ένα άλλο παράδειγμα. Ένα γράμμα της πόλης της Αφροδισιάδας στον ρωμαίο στρατηγό Κόιντο Όπιο, το 88 π.Χ., όταν οι Ρωμαίοι πολεμούσαν κατά του βασιλιά του Πόντου, Μιθριδάτη ΣΤ΄. Στην επιστολή αυτή γράφουν οι Αφροδισιείς:

Το σύνολο του λαού, μαζί με τις γυναίκες και τα παιδιά, και το σύνολο της περιουσίας (τα χρήματα), δηλαδή τους δούλους, είναι πρόθυμοι να αντιμετωπίσουν κάθε κίνδυνο για χάρη του Κόιντου και για τα συμφέροντα των Ρωμαίων, γιατί δεν επιθυμούμε ούτε να ζήσουμε χωρίς την ηγεσία των Ρωμαίων.

Γυναίκες, τέκνα, χρήματα. Αυτά είναι τα παθητικά θύματα του πολέμου, τα θύματα που θα σύρουν οι εχθροί στην αιχμαλωσία ή θα τα πουλήσουν μετά από τη νίκη τους. Φυσικά, ο άνδρας ο οποίος έγραψε αυτή την επιστολή αναφέρει ότι όλοι (και οι γυναίκες και τα παιδιά και οι δούλοι) είναι διατεθειμένοι να θυσιάσουν τη ζωή τους υπέρ των Ρωμαίων. Φυσικά, ούτε οι γυναίκες, ούτε τα παιδιά, ούτε οι δούλοι ρωτήθηκαν σχετικά.

Ένα μνημείο, περίπου του 400 π.Χ., από τη Λυκία, Το μνημείο των Νηρηίδων, στην Ξάνθο, μας δείχνει γυναίκες να παρακολουθούν με αγωνία, πίσω από τα τείχη, την εξέλιξη μιας μάχης. Αυτή είναι ακριβώς η εικόνα την οποία δίνουν οι περισσότερες αρχαίες πηγές για τις γυναίκες. Είναι οι παθητικοί θεατές του πολέμου. Στη συνέχεια όμως θα δούμε ότι η πραγματικότητα

είναι αρκετά διαφορετική.

Πηγές—Βοηθητικό υλικό

41. Φύλαρχος (Πλούταρχος, *Πύρρος* 28 (με βάση τον ιστορικό Φύλαρχο). Τα ανδραγαθήματα του Ακροτάτου κατά την πολιορκία της Σπάρτης από τον Πύρρο το 272 π.Χ.:

«Ο Ακρότατος διέκρινε τον κίνδυνο και τρέχοντας μέσα από την πόλη με 300 άντρες έφτασε πίσω από τον Πτολεμαίο χωρίς να τον πάρουν είδηση. ... Οι γέροντες και το πλήθος των γυναικών έβλεπαν τα λαμπρά του κατορθώματα. Και μόλις επέστρεψε διασχίζοντας την πόλη στο σημείο στο οποίο είχε ταχθεί, καλυμμένος με αίμα και θριαμβευτής, ανυψωμένος από τη νίκη του, οι Σπαρτιάτισσες είχαν την εντύπωση πως είχε ψηλώσει και ήταν ομορφότερος από ποτέ και ζήλεψαν τη Χιλωνίδα για τον αγαπημένο της».

42. Πολύβιος 4.54.1–6, για την καταστροφή της Λύττου το 220 π.Χ.:

«Περίπου αυτή την εποχή οι Λύττιοι είχαν εκστρατεύσει με το σύνολο των δυνάμεών τους κατά εχθρικών εδαφών. Οι Κνωσίοι το πρόσεξαν και κατέλαβαν τη Λύττο που είχε μείνει χωρίς υπερασπιστές. Τα παιδιά και τις γυναίκες τα πήραν στην Κνωσό, την πόλη την έκαψαν, την κατέσκαψαν, και την κατέστρεψαν με κάθε δυνατό τρόπο. Και μετά γύρισαν στην πόλη τους. Όταν οι Λύττιοι επέστρεψαν στην πόλη από την εκστρατεία και είδαν όλοι μαζί τί είχε συμβεί, πληγώθηκαν σε τέτοιο βαθμό, που κανένας από όσους ήταν παρόντες δεν άντεξε να μπει στην πατρίδα. Περπάτησαν γύρω της, κλαίγοντας για τη μοίρα της πατρίδας τους και τη δική τους πολλές φορές, και μετά γύρισαν την πλάτη τους και κατέφυγαν στη Λάππα.... Έτσι, μέσα σε μια μέρα από πολίτες έγιναν απόλιδες και ξένοι, αλλά συνέχισαν να πολεμούν κατά των Κνωσίων με τους άλλους συμμάχους».

43. Επιστολή των Αφροδισιέων στον ρωμαίο στρατηγό Κόϊντο Όπιο, 88 π.Χ., *J. Reynolds, Aphrodisias and Rome*, Λονδίνο 1982, αρ. 2:

«Το σύνολο του λαού, μαζί με τις γυναίκες και τα παιδιά και το σύνολο της περιουσίας (χρήματα) είναι πρόθυμοι να αντιμετωπίσουν κάθε κίνδυνο για χάρη του Κοϊντού και για τα συμφέροντα των Ρωμαίων, γιατί δεν επιθυμούμε ούτε καν να ζήσουμε χωρίς την ηγεσία των Ρωμαίων».

V3.1.2 Γυναίκες θύματα και πρωταγωνιστές (13')

<https://youtu.be/szre6kXKlnQ>

απομαγνητοφώνηση ginath / αντιπαραβολή MEDIALUZ

Στην Γ' ραψωδία της *Ιλιάδας* του Ομήρου, ο ποιητής περιγράφει μια εντυπωσιακή σκηνή. Στα τείχη της Τροίας είναι συγκεντρωμένοι ο Πρίαμος, η Ελένη και άλλοι Τρώες και παρακολουθούν τη μάχη. Η Ελένη δίνει πληροφορίες αναγνωρίζοντας τους πολεμιστές στη μάχη και δίνει πληροφορίες για την ανδρεία τους, για τον χαρακτήρα τους. Η ίδια Ελένη αργότερα είναι εκείνη η οποία θα κατηγορήσει τον Πάρη για τη δειλία του.

Οι γυναίκες στον αρχαίο πόλεμο πολύ συχνά έχουν τον ρόλο του κριτή της ανδρείας, του δικαστή, του κριτή των ανδρών και της συμπεριφοράς τους. Αναφέρεται παραδείγματος χάριν ότι οι Σπαρτιάτισσες τραγουδούσαν ύμνους όταν επέστρεφαν πολεμιστές, δίνοντας έτσι, με αυτόν τον τρόπο, έναν έπαινο και μια κρίση για τα ανδραγαθήματα των ανδρών. Επίσης, τα αποφθέγματα των γυναικών της Σπάρτης, τα οποία έχει συλλέξει ο Πλούταρχος στα *Ηθικά* του, πολλές φορές περιέχουν ακριβώς τέτοιες κρίσεις για τη συμπεριφορά των ανδρών πολεμιστών. Ένα άλλο παράδειγμα για αυτόν τον ρόλο των γυναικών στον αρχαίο πόλεμο είναι το γεγονός ότι στην Κρήτη, στα συσσίτια, οι γυναίκες ήταν εκείνες οι οποίες αποφάσιζαν να δώσουν μια τιμητική μερίδα στους ανδρείους άνδρες. Αλλά έχουμε από την ελληνιστική

εποχή και γυναίκες ποιήτριες, την Ανύτη και τη Νοσσίδα, που τα ποιήματά τους στην *Παλατινή Ανθολογία*, αρκετές φορές, υμνούν τον ηρωικό θάνατο ανδρών σε μάχη.

Οι ποιήτριες υμνούν τον ηρωικό θάνατο ανδρών, αλλά, αυτό που συμβαίνει πολύ συχνά –στην ελληνιστική εποχή, σε πολέμους– είναι ηρωικό θάνατο να βρίσκουν και οι γυναίκες κατά τη διάρκεια ενός πολέμου. Μερικές φορές, αυτός ο θάνατος είναι εθελούσιος, αυτοκτονούν δηλαδή, προτιμώντας να πεθάνουν, παρά να πέσουν αιχμάλωτες, θύματα του εχθρού. Παραδείγματος χάριν, αναφέρεται ότι, οι γυναίκες της Μιλήτου στη Μικρά Ασία, αυτοκτόνησαν όταν δέχτηκαν επίθεση από Γαλάτες. Όπως έχω αναφέρει σε διάφορα μαθήματα, οι Γαλάτες ήταν ένας από τους μεγαλύτερους κινδύνους και μια από τις μεγαλύτερες απειλές στη Μικρά Ασία (από τις επιδρομές τους). Για κάποια πόλη της Ακαρνανίας, αναφέρεται ότι όταν επιτέθησαν οι Αιτωλοί, οι γυναίκες, για να μην συλληφθούν, αγκάλιασαν τους άνδρες τους και τα παιδιά τους, τόσο σφιχτά, ώστε οι Αιτωλοί δεν μπορούσαν να τις αιχμαλωτίσουν, δεν μπορούσαν να τις πιάσουν, και αναγκάστηκαν να τις σκοτώσουν μαζί με τους πολεμιστές.

Μπορώ να αναφέρω πολλά τέτοια παραδείγματα, τα οποία περιστρέφονται γύρω από το ίδιο μοτίβο, το ίδιο θέμα, ότι η γυναίκα προτιμάει να αυτοκτονήσει παρά να πέσει θύμα, παρά να γίνει αιχμάλωτος του εχθρού. Αναφέρεται, παραδείγματος χάριν, ότι όταν ο Νικοκλής, ο τελευταίος βασιλιάς της Πάφου, στην Κύπρο, αυτοκτόνησε το 310 π.Χ., όταν το βασίλειό του το κατέλυσε ο Πτολεμαίος ο Α΄, τον ακολούθησαν στον θάνατο μαζί του, η γυναίκα του η Αξιοθέα και όλες οι γυναίκες της ακολουθίας της. Κατά τον Λαοδίκειο Πόλεμο που έγινε το 246 π.Χ., οι δούλες της βασίλισσας Βερενίκης, πέθαναν υπερασπιζόμενες την. Και ανάλογες περιπτώσεις έχουμε στην πολιορκία της Αβύδου ή της Ξάνθου στη Λυκία. Οι γυναίκες εκεί, σκοτώθηκαν από τους ίδιους τους άνδρες τους, ακριβώς για να μην πέσουν αιχμάλωτες κατά την άλωση της πόλης.

Οι γυναίκες αυτές είναι όλες ανώνυμες· ο επώνυμος ηρωικός θάνατος γυναίκας είναι κυρίως προνόμιο των γυναικών της βασιλικής γενιάς. Είναι ο θάνατος παραδείγματος χάριν της Ολυμπιάδας, της μητέρας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, η οποία σκοτώθηκε από τον Κάσσανδρο μετά από την ήττα της σε μία μάχη. Ορισμένες φορές όμως, οι αρχαίες πηγές, μας δίνουν πληροφορίες και για επώνυμες γυναίκες οι οποίες σκοτώθηκαν κατά τη διάρκεια μιας μάχης ή οδομαχίας μέσα σε μια πόλη. Πριν από λίγα χρόνια, ανακαλύφθηκε στη Μεσσήνη, απέναντι από το Βουλευτήριο της πόλης, δηλαδή σε έναν από τους πιο κεντρικούς δημόσιους χώρους της πόλης, ένας τάφος 6 ανδρών και 4 γυναικών. Κάτι τέτοιο είναι εξαιρετικά ασυνήθιστο, διότι, οι ταφές ανθρώπων μέσα στα τείχη, δεν είναι συνηθισμένες –για να είμαι πιο συγκεκριμένος απαγορεύονται στον αρχαίο κόσμο– με την εξαίρεση μονάχα ατόμων ιδιαίτερης θέσης και με ιδιαίτερη προσφορά που, κάτω από ειδικές συνθήκες, επιτρέπεται να ταφούν μέσα στην πόλη. Εκείνοι που θάβονται μέσα στην πόλη είναι παραδείγματος χάριν οι ιδρυτές των πόλεων ή μεγάλοι ευεργέτες. Το γεγονός ότι στη Μεσσήνη έχουμε και τα ονόματα 4 γυναικών μέσα σε αυτόν τον τάφο συνδέεται σίγουρα, με κάποιο ιδιαίτερο γεγονός, με τη συμμετοχή τους σε κάποια οδομαχία ή σε μάχη, αν και δεν μπορούμε να ταυτίσουμε το ιστορικό γεγονός το οποίο κρύβεται πίσω από αυτή την επιγραφή.

Ότι οι γυναίκες συμμετείχαν σε οδομαχίες, αυτό όμως είναι γνωστό. Ο συγγραφέας στρατηγικών εγχειριδίων Φίλων ο Βυζάντιος, αναφέρει συγκεκριμένα, ότι τα παιδιά, οι δούλες, οι παντρεμένες και ανύπαντρες γυναίκες πρέπει να χτυπούν από τις στέγες τον εχθρό και ο καθένας να συμμετέχει στη μάχη. Με αυτόν ακριβώς τον τρόπο

σκοτώθηκε, ο μεγαλύτερος ίσως στρατηγός της ελληνιστικής εποχής μετά από τον Αλέξανδρο, ο Πύρρος, στο Άργος το 272 π.Χ. Τον θάνατό του τον περιγράφει ο Πλούταρχος στη βιογραφία του Πύρρου. Γράφει, ότι: *Οι Αργίτες έτρεξαν στην αγορά, στο κέντρο της πόλης, οπλισμένοι, ενώ οι γυναίκες κατέλαβαν από νωρίς τις στέγες και ανάγκασαν τους Ηπειρώτες σε υποχώρηση, ρίχνοντας αντικείμενα από ψηλά. Ακόμα και ο Πύρρος, ο καλύτερος στρατηγός, σκοτώθηκε, όταν έπεσε στο κεφάλι του ένα κεραμίδι.*

Εδώ ανοίγω μια παρένθεση. Αναφέρεται ότι, ειδικά στο Άργος, οι Αργίτισσες γυναίκες ήταν εκείνες οι οποίες έσωσαν την πόλη και στα τέλη του 6ου π.Χ. αιώνα, πολλά χρόνια δηλαδή πριν από αυτή τη μάχη, την οδομαχία που έγινε στο Άργος, όταν η πόλη δέχτηκε μία επίθεση από τον βασιλιά της Σπάρτης Κλεομένη. Μάλιστα, ως ιστορική επέτειος, γιορταζόταν στο Άργος η γιορτή “Υβριστικά”, στην οποία οι γυναίκες ντύνονταν σαν άνδρες, για να υπενθυμίσουν τη συμμετοχή τους στη σωτηρία της πόλης. Αυτή είναι η αρχαία παράδοση. Τώρα, αν ισχύει ή όχι είναι άλλο θέμα, αλλά το γεγονός ότι, στο Άργος ειδικά, έχουμε μια παράδοση που συνδέει τις γυναίκες με πολεμικές επιτυχίες και με την υπεράσπιση της πόλης, είναι σίγουρα κάτι το οποίο έδωσε έμπνευση στις Αργίτισσες το 272 π.Χ. να υπερασπιστούν την πόλη τους από τον Πύρρο.

Ανάλογες περιπτώσεις, έχουμε πολλές στην ελληνιστική εποχή, παραδείγματος χάριν όταν έγινε η εισβολή στην Κεντρική Ελλάδα από τους Γαλάτες, οι Αιτωλές, συμμετείχαν μαζί με όλο τον πληθυσμό και μάλιστα αναφέρεται ότι έδειξαν μεγαλύτερο κουράγιο και θάρρος, “θυμόν” – “θυμός” είναι η αρχαία λέξη που χρησιμοποιείται– από τους άνδρες. Όταν ο Πτολεμαίος Α’ επιτέθηκε στην Κυρήνη, οι γυναίκες ήταν εκείνες οι οποίες έσκαψαν τάφρους, έφερναν βέλη και πέτρες στους πολεμιστές, φρόντιζαν τους πληγωμένους και τους εφοδίαζαν με φαγητό. Στην Πελοπόννησο, όταν ο Φιλοποίμην στην Αρκαδία προετοίμαζε τον πληθυσμό για μια πολεμική επιχείρηση και οι γυναίκες συμμετείχαν, η κάθε μια όπως μπορούσε, άλλες βοηθώντας στην προετοιμασία των όπλων και άλλες ετοιμάζοντας πολεμικό ρουχισμό.

Τον ρόλο των γυναικών στη μάχη τον είχαν κατανοήσει φυσικά και οι συγγραφείς αρχαίων τακτικών εγχειριδίων και έτσι μία από τις συμβουλές που δίνουν, δεν είναι μόνον να συμμετέχουν οι γυναίκες στην άμυνα των πόλεων όταν πολιορκούνται, αλλά και να τις ντύνουν σαν άνδρες, σαν πολεμιστές, να τις αφήνουν να περιφέρονται πάνω στα τείχη, ώστε να δίνουν στον εχθρό λανθασμένες πληροφορίες ως προς τη δύναμη του στρατού της πολιορκούμενης πόλης.

Οι Σπαρτιάτισσες είναι βέβαια περισσότερο φημισμένες για τέτοιες δραστηριότητες πολεμικές, αν και δεν ήταν οι μόνες Ελληνίδες οι οποίες συμμετείχαν ενεργητικά στον πόλεμο. Πάλι ένα χαρακτηριστικό επεισόδιο είναι εκείνο το οποίο ανέφερα και σε προηγούμενη ενότητα, που σχετίζεται με την επίθεση του Κλεωνύμου το 272 π.Χ., στη Σπάρτη, και τη νίκη του Ακροτάτου. Όταν ξεκινάει η επίθεση, οι άνδρες θέλησαν να μεταφέρουν τις γυναίκες στην Κρήτη, για να τις σώσουν εκεί, για να τους προσφέρουν προστασία. Όμως οι γυναίκες αρνήθηκαν και ήταν εκείνες οι οποίες έσκαψαν μια τάφρο και ενθάρρυναν τους πολεμιστές που είχαν απομείνει στη Σπάρτη –ήταν κυρίως οι νέοι και οι γέροι– λέγοντάς τους ότι είναι γλυκιά η νίκη μπροστά στα μάτια της πατρίδας και είναι ένδοξος ο θάνατος στα χέρια μιας μάνας ή μιας συζύγου.

Γνωστότερες για την πολεμική τους δραστηριότητα είναι όμως κυρίως οι επώνυμες γυναίκες της ελληνιστικής εποχής. Αυτές είναι οι ελληνιστικές βασίλισσες. Και δεν αναφέρομαι μόνο στην Κλεοπάτρα, η οποία είχε ενεργητική συμμετοχή σε πολέμους· συμμετείχε και στη ναυμαχία του Ακτίου που είναι η τελευταία μεγάλη μάχη της ελληνιστικής εποχής και κατέληξε

στην ήττα της Κλεοπάτρας και του Αντωνίου. Ήδη από την αρχή της ελληνιστικής εποχής, γυναίκες βασιλικών οικογενειών έχουν πολύ ενεργητική συμμετοχή στους πολέμους των Διαδόχων. Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι η Ολυμπιάδα, η γυναίκα του Φιλίππου Β΄ και μητέρα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, η οποία μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου, μετά τον θάνατο του γιου της, συμμετείχε ενεργητικά στους πολέμους για τη διαδοχή του· ήταν εκείνη η οποία φρόντισε να δολοφονηθεί η Ευρυδίκη, η γυναίκα του Φιλίππου Γ΄, του αδερφού του Μεγάλου Αλεξάνδρου, που επίσης συμμετείχε ενεργητικά σε μάχες και τελικά σκοτώθηκε από τον Κάσσανδρο μετά από μια ήττα της. Αλλά και άλλες βασίλισσες εκείνης της περιόδου, όπως η Αρσινόη Β΄, η γυναίκα του Πτολεμαίου Β΄, συμμετείχε σε πολέμους, η Λυσάνδρα, η οποία ήταν νύφη του βασιλιά της Θράκης, του Λυσιμάχου, και τον 3ο π.Χ. αιώνα, εκείνη η οποία προκάλεσε έναν από τους μεγαλύτερους πολέμους, τον Γ΄ Συριακό πόλεμο, ήταν μια γυναίκα πάλι, η Λαοδίκη, η διαζευγμένη σύζυγος του Σελευκίδη βασιλιά, η οποία δολοφόνησε μάλλον τον άνδρα της και στη συνέχεια προκάλεσε τον Γ΄ Συριακό πόλεμο, ο οποίος πήρε το όνομά της ως "Λαοδίκειος πόλεμος".

Δεν είναι μόνο οι Αμαζόνες, οι μυθικές βαρβαρικές γυναίκες, εκείνες οι οποίες σχετίζονται με στρατιωτικές δραστηριότητες. Στην ελληνιστική εποχή, ο πόλεμος έχει και μια γυναικεία πτυχή στην οποία οι γυναίκες δεν παίζουν μόνο τον παθητικό ρόλο του θύματος, του αιχμαλώτου που θα πουληθεί στα σκλαβοπάζαρα, αλλά είναι εκείνες οι οποίες συμμετέχουν ενεργητικά στις μάχες.

Στην επόμενη ενότητα θα δούμε όμως ότι ο πόλεμος συμβάλλει και σε μια αλλαγή της θέσης των γυναικών, της κοινωνικής και νομικής θέσης των γυναικών, και αυτό είναι ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία της ελληνιστικής κοινωνίας σε ότι αφορά τη θέση της γυναίκας και συνδέεται άμεσα με την ύπαρξη, με τη συχνότητα και την πυκνότητα των πολέμων.

Πηγές—Βοηθητικό υλικό

44. Πλούταρχος, Πύρρος 34 (οδομαχίες στο Άργος, 272 π.Χ.):

«Οι Αργίτες έτρεξαν στην αγορά με τα όπλα τους, ενώ οι γυναίκες κατέλαβαν από νωρίς τις στέγες και ανάγκασαν τους Ηπειρώτες σε υποχώρηση ρίχνοντας αντικείμενα από ψηλά. Ακόμα κι ο Πύρρος, ο καλύτερος στρατηγός, σκοτώθηκε όταν έπεσε στο κεφάλι του ένα κεραμίδι».

V3.1.3 Ο πόλεμος και η αναβάθμιση του ρόλου της γυναίκας (15΄)

https://youtu.be/Ld1oO_MQho

Απομαγνητοφώνηση: Domenica27 / αντιπαραβολή: georgia84

Ένα από τα συνηθισμένα θέματα της ελληνιστικής κωμωδίας είναι η σχέση ενός μισθοφόρου με μια εταίρα. Είναι ένα θέμα το οποίο συναντάμε στην κωμωδία *Σαμία* του Μενάνδρου, αλλά και σε ρωμαϊκές κωμωδίες οι οποίες στηρίζονται σε ελληνιστικά πρότυπα, όπως είναι οι κωμωδίες *Βακχίδες* και *Επίδικος* του Πλαύτου ή ο *Ευνούχος* του Τερέντιου.

Αναφέρθηκε σε προηγούμενο μάθημα ότι ένα από τα σημαντικότερα οικονομικά και κοινωνικά φαινόμενα που σχετίζονται με τον ελληνιστικό πόλεμο, είναι η διάδοση του μισθοφορικού επαγγέλματος. Οι μισθοφόροι αποτελούν ένα στοιχείο της καθημερινής ζωής των περισσότερων μεγάλων ελληνιστικών πόλεων, είτε επειδή έχουν προσληφθεί από ελληνιστικούς βασιλείς και υπηρετούν σε φρουρές, είτε επειδή πόλεις χρειάζονται

μισθοφόρους για την άμυνά τους. Ωστόσο, αυτές οι σχέσεις ανάμεσα σε μισθοφόρους και εταίρες (που είναι αυτές που προβάλλουν οι κωμωδίες, με τον χαρακτηριστικό για τις κωμωδίες υπερβολικό τρόπο) είναι απλώς μία πτυχή από τη ζωή γυναικών σε σχέση με πόλεις στις οποίες υπάρχει αυξημένος αριθμός στρατιωτών.

Πολύ πιο συνηθισμένο και φυσιολογικό είναι το φαινόμενο οι μισθοφόροι, όταν εγκαθίστανται σε μια ξένη πόλη, είτε να πηγαίνουν εκεί μαζί με την οικογένειά τους, είτε να υπάρχουν γάμοι ανάμεσα σε οικογένειες μισθοφόρων. Παραδείγματος χάριν, στη Συρία, σε μια φρουρά των Πτολεμαίων, μια γυναίκα κρητικής καταγωγής, η Αρχαγάθα, παντρεύτηκε έναν Αιτωλό, τον Μαχαίο. Εκείνης ο πατέρας ήταν μισθοφόρος, ο Μαχαίος ήταν επίσης μισθοφόρος. Στο Κίτιο (τη σημερινή Λάρνακα) της Κύπρου, μια άλλη Κρητικιά, η Αριστώ, παντρεύτηκε πάλι έναν Αιτωλό, τον Μελανκόμα. Και οι δύο προέρχονται από οικογένειες μισθοφόρων.

Αυτοί οι γάμοι μεταξύ οικογενειών μισθοφόρων, αλλά και γάμοι ανάμεσα σε στρατιώτες μιας πόλης και τις κόρες στρατιωτών από την ίδια πόλη, σχετίζονται με ένα πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό του αρχαίου ελληνικού δικαίου – και αυτό είναι το γεγονός ότι γνήσια θεωρούνται τα παιδιά από έναν γάμο μόνο όταν και οι δύο γονείς έχουν πολιτικά δικαιώματα. Γνήσια είναι τα παιδιά που γεννιούνται στην Αθήνα όταν και ο πατέρας και η μητέρα έχουν πολιτικά δικαιώματα στην Αθήνα.

Αυτός ο κανόνας (ο οποίος έχει κάποιες μικρές εξαιρέσεις σε ορισμένες πόλεις) αρχίζει αναγκαστικά να κλονίζεται, δεδομένου ότι στην ελληνιστική εποχή λόγω της ύπαρξης πολέμων, λόγω της μαζικής μετανάστευσης στρατιωτών, είναι πολύ δύσκολο σε ένα χώρο να συνυπάρχουν γυναίκες και άνδρες με τα ίδια πολιτικά δικαιώματα. Γι' αυτόν τον λόγο, παρατηρούμε μερικές φορές να γίνονται γάμοι ανάμεσα σε άτομα που οι πατρίδες τους συνδέονται με *σχέσεις επιγαμίας*. Σχέση επιγαμίας είναι η άδεια την οποία έχει –επί τη βάσει μιας διακρατικής σύμβασης– ο πολίτης μιας πόλης να παντρευτεί μια γυναίκα από μια άλλη πόλη. Τέτοιες συνθήκες επιγαμίας υπήρχαν ανάμεσα στην Κρήτη και τους Αιτωλούς. Αυτό εξηγεί γιατί Κρητικές γυναίκες παντρεύονται Αιτωλούς άνδρες, εξασφαλίζοντας έτσι τη γνησιότητα και νομιμότητα των παιδιών τους.

Γυναίκες ακολουθούν σε μεγάλο αριθμό μισθοφόρους. Ο αρχαίος όρος που τις χαρακτηρίζει είναι “αποσκευή” (φυσικά, δεν σχετίζεται με τη σημερινή έννοια της αποσκευής) είναι το μπουλούκι, ας το πούμε, που ακολουθεί ένα μισθοφορικό στρατό. Αυτές οι γυναίκες, μερικές φορές, ακολουθούν σε πολύ μεγάλο αριθμό τους άνδρες τους.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, πάλι σχετίζεται με την Κρήτη όπου έχουμε πολύ μεγάλο αριθμό μισθοφόρων, είναι το παράδειγμα της Μίλητος: Η Μίλητος, στα τέλη του 3ου π.Χ. αιώνα, χρειαζόμενη να ενισχύσει την άμυνα των συνόρων της, εγκατέστησε εκεί χίλιες οικογένειες από την Κρήτη και έχουμε σχετικούς καταλόγους που μας δίνουν τα ονόματα των στρατιωτών, των γυναικών τους και των μελών της οικογένειάς τους που εγκαταστάθηκαν στη Μίλητο και εκεί μπορούμε να δούμε ότι υπάρχει μαζική εγκατάσταση και γυναικών.

Η μαζικότερη εγκατάσταση γυναικών που ακολουθούν μισθοφόρους γίνεται, βέβαια, στην Αίγυπτο, όταν την καταλαμβάνει ο Μέγας Αλέξανδρος και στη συνέχεια οπουδήποτε δημιουργούνται πόλεις από τους Διαδόχους του Μεγάλου Αλεξάνδρου και από τους μεταγενέστερους ελληνιστικούς βασιλείς.

Θα επανέλθω σ' αυτό το θέμα της κινητικότητας, δηλαδή της δυνατότητας των γυναικών να εγκαταλείπουν την αρχική τους πατρίδα, διότι αυτό επιφέρει κάποιες αλλαγές στη θέση της

γυναίκας. Την παρουσία γυναικών μακριά από την πατρίδα τους σε ξένους τόπους (που είναι μια επανάσταση όσον αφορά τη μετανάστευση στην ελληνιστική εποχή: είναι κάτι εξαιρετικά σπάνιο στην εποχή πριν από τον Μέγα Αλέξανδρο και εξαιρετικά συνηθισμένο μετά από τον Μέγα Αλέξανδρο) τη μαρτυρούν και επιτύμβια μνημεία. Δηλαδή τάφοι γυναικών από μία πόλη, οι οποίες θάβονται σε μία πόλη μακριά από την πατρίδα τους. Έτσι, βρίσκουμε πάλι Κρητικές γυναίκες να έχουν ταφεί στην Αττική, στην Εύβοια ή τη Θεσσαλία, όχι επειδή μετανάστευσαν εκεί μόνες τους, αλλά επειδή ακολούθησαν τους άνδρες τους, ως μισθοφόρους.

Σας δίνω ένα παράδειγμα, αυτή τη φορά από την Αίγυπτο, για να δείτε πώς σταδιακά οι γυναίκες εγκαθίσταται σε ξένες περιοχές και σταδιακά όμως αλλάζουν και τα έθιμα και οι συνήθειές τους. Είναι το παράδειγμα ενός Κρητικού πάλι, του Δρύτονα, ο οποίος γεννήθηκε γύρω στο 195 π.Χ. στην Πτολεμαΐδα, αλλά ήταν απόγονος μια κρητικής οικογένειας μισθοφόρων. Γνωρίζουμε για τη ζωή του και την οικογένεια του από το αρχείο του το οποίο έχει βρεθεί εκεί – σε παπύρους. Η πρώτη του γυναίκα ήταν μια Σαραπιάς, η οποία ήταν κόρη κάποιου Εσθλάδα. Από το όνομα “Εσθλάδας” μπορούμε να καταλάβουμε ότι προέρχεται από το “εσθλός”, δηλαδή άξιος, τιμημένος, αρχοντικός. Είναι ένα κρητικό όνομα, επομένως την πρώτη φορά που παντρεύτηκε ο Δρύτων, παντρεύτηκε μια γυναίκα πάλι από την Κρήτη. Η δεύτερη γυναίκα του, όμως, ήταν μια Απολλωνία, η οποία είχε και το δεύτερο όνομα Σενμούφισ, ένα αιγυπτιακό όνομα. Αυτή η Απολλωνία ήταν μετανάστρια από την Κυρήνη, μέλος και αυτή οικογένειας μισθοφόρων. Και οι αδελφές της και οι κόρες της έχουν διπλά ονόματα. Στην επόμενη γενιά και οι δύο κόρες του Δρύτονα παντρεύτηκαν Αιγύπτιους και απέκτησαν αιγυπτιακά ονόματα. Βλέπουμε πώς –σταδιακά, σε τρεις γενιές– προχωρούμε από το μοντέλο του γάμου προσώπων που έχουν κοινή καταγωγή (ο Κρητικός Δρύτων παντρεύεται την κόρη ενός Κρητικού) στη συνέχεια παντρεύεται την κόρη ενός άλλου μισθοφόρου και στην τρίτη γενιά παντρεύονται ντόπιους Αιγύπτιους.

Ποια είναι η συνέπεια αυτής της κινητικότητας των γυναικών; (Και επαναλαμβάνω ότι μια τέτοια κινητικότητα γυναικών έχει να εμφανιστεί στον ελληνικό κόσμο από την εποχή του Μεγάλου Αποικισμού του 8ου και του 7ου π.Χ. αιώνα, όταν υπήρξε μαζική έξοδος Ελλήνων για τη δημιουργία αποικιών. Αλλά κι εκείνες τις φορές, πολλές φορές ήταν οι άνδρες οι οποίοι ταξίδευαν, κι όχι οι γυναίκες. Αυτό είναι ένα καινούριο φαινόμενο στην ελληνιστική εποχή). Μια συνέπεια αυτής της κινητικότητας είναι η σταδιακή αλλαγή του Δικαίου. Οι πρακτικοί λόγοι καθιστούν αναγκαίους, όπως είδαμε, τους μικτούς γάμους. Και οι μικτοί γάμοι σημαίνουν ότι η γυναίκα σιγά σιγά αποδεσμεύεται από το δίκαιο της πατρίδας της.

Μια άλλη συνέπεια είναι η γυναίκα του μισθοφόρου, η οποία είναι υποχρεωμένη να διαχειρίζεται τα του οίκου για μεγάλα διαστήματα, όταν ο άνδρας της απουσιάζει σε στρατιωτικές υπηρεσίες: σταδιακά, οι γυναίκες αποκτούν μεγαλύτερα δικαιώματα στην ιδιοκτησία. Μπορούν ακόμη και να κληρονομήσουν ιδιοκτησία, κάτι το οποίο στο προγενέστερο ελληνικό δίκαιο ήταν είτε αδύνατο, είτε εξαιρετικά σπάνιο. Πώς αυτό σταδιακά αλλάζει τη θέση της γυναίκας, μπορούμε να το δούμε σε μια επιγραφή, η οποία δημοσιεύτηκε πριν από λίγα μόλις χρόνια και προέρχεται από την πόλη Άζωρος της Θεσσαλίας. Είναι μια επιστολή που έστειλε ο βασιλιάς της Μακεδονίας, Αντίγονος Δώσων, σε κάποιον Μεγαλοκλή, που μάλλον ήταν στρατηγός σε εκείνη την περιοχή και τον εκπροσωπούσε. Η επιγραφή αυτή χρονολογείται στο 222 π.Χ., δηλαδή εκατό χρόνια μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, όταν αυτές οι τάσεις αναβάθμισης της θέσης της γυναίκας έχουν αρχίσει πλέον να διαφαίνονται.

Η επιγραφή αυτή έχει ενδιαφέρον για διάφορους λόγους, διότι δείχνει τη φροντίδα ενός βασιλιά στους στρατιώτες του. Το γεγονός ότι το γράμμα του Αντίγονου αναγράφτηκε σε επιγραφή, δείχνει ότι ο Αντίγονος ήθελε να γίνει γνωστή η φροντίδα την οποία δείχνει σε εκείνους που τον έχουν υπηρετήσει. Γράφει, λοιπόν, ο Αντίγονος: *Ο βασιλιάς Αντίγονος στον Μεγαλοκλή, χαίρε. Φρόντιζα για τον Νίκαρχο τον γιο του Αλκίππου...* Προσέξτε εδώ τα ονόματα αυτού του παλιού στρατιώτη του Αντίγονου, Νίκαρχος: σχετίζεται με τη λέξη νίκη, Άλκιππος: σχετίζεται με την αλκή, δηλαδή το θάρρος, *φρόντιζα για τον Νίκαρχο, τον γιο του Αλκίππου και όσο ήταν εν ζωή, γιατί έκρινα ότι άξιζε και των τιμών που του είχαν δοθεί και ακόμα μεγαλύτερων τιμών για την πρόθυμη προσφορά του σε κάθε κρίσιμη περίπτωση και για την εύνοιά του απέναντι μου. Και μετά τον θάνατό του, νομίζω ότι οφείλω να φροντίζω και για τον γιο του, τον Ασκληπιάδη, σαν να ήταν κάποιος μέλος της οικογένειάς μου.* Εδώ, βλέπουμε πως ο βασιλιάς θέλει να φανεί σ' εκείνους που θα διαβάσουν αυτή την επιγραφή ότι φροντίζει, νοιάζεται για εκείνους τους στρατιώτες οι οποίοι τον υπηρετούν. Και έρχομαι τώρα στο ενδιαφέρον κομμάτι της επιγραφής: Σύμφωνα με τη διαθήκη του ο Νίκαρχος, που έχει πεθάνει *που άφησε -και αντίγραφο της οποίας σου έστειλα- είχε ορίσει να αποδοθεί η κηδεμονία του γιου του στην Αντιπολίδα, (δηλαδή στη γυναίκα του), υπό τον όρο ότι θα μείνει υπεύθυνη του οίκου του και θα διαχειρίζεται όλα τα υπόλοιπα σύμφωνα με την επιθυμία του αποθανόντος.* Αυτό είναι κάτι εξαιρετικά ασυνήθιστο: οι γυναίκες στην εποχή πριν από την ελληνιστική εποχή, αλλά και κατά τη διάρκεια της ελληνιστικής εποχής χρειάζονται πάντοτε οι ίδιες ένα κηδεμόνα. Η λέξη η οποία χρησιμοποιείται είναι “κύριος”. Σε όλες τις δικαιопραξίες, σε όλες τις δημόσιες δραστηριότητες τους, χρειάζεται να τις εκπροσωπεί ο κηδεμόνας τους, ο κύριος. Εδώ, βλέπουμε να πραγματοποιείται μια επανάσταση στο αρχαίο δίκαιο, διότι ο Νίκαρχος πεθαίνοντας, ορίζει ότι κηδεμόνας του ορφανού του γιου δεν θα είναι κάποιος άλλος στενός συγγενής, αλλά θα είναι η χήρα του, η γυναίκα του. Ότι αυτό είναι ασυνήθιστο εξηγεί και την αντίδραση του βασιλιά Δώσωνα απέναντι σε αυτή την επιθυμία του αποθανόντος. Συνεχίζω στην επιστολή: *Αν αντιληφθώ ότι διαχειρίζεται την εξουσία που της δόθηκε με αγνωμοσύνη, δεν θα το επιτρέψω, αλλά θα ζητήσω να χορηγηθεί βοήθεια στο παιδί σαν να είχα αφεθεί εγώ ο ίδιος επίτροπος του οίκου. Και να παραμείνουν σε ισχύ οι δωρεές που ο Νίκαρχος είχε λάβει παλιότερα από μένα. Και ο οίκος του να είναι απαλλαγμένος από δασμούς μέχρι να ενηλικιωθεί το παιδί. Και να φροντίζεις και εσύ να μην αδικηθούν από κανένα...*

Το γεγονός ότι ο Αντίγονος αισθάνεται υποχρέωση του να τονίσει το γεγονός ότι θα επέμβει σε περίπτωση που η γυναίκα, που είχε αναλάβει την κηδεμονία του οίκου, δεν συμπεριφερθεί με τον σωστό τρόπο, δείχνει και τα στερεότυπα τα οποία υπάρχουν και την καχυποψία ενός μονάρχη ότι μια γυναίκα δεν είναι σε θέση –ή ενδέχεται να μην είναι σε θέση– να διαχειριστεί την περιουσία του νεκρού στρατιώτη. Αυτή είναι η μία πλευρά αυτής της επιγραφής.

Η άλλη πλευρά είναι το γεγονός ότι, παρά την καχυποψία και παρά τα στερεότυπα στην ελληνιστική εποχή, οι γυναίκες ακριβώς λόγω των πολέμων, λόγω της διάδοσης του μισθοφορικού επαγγέλματος, λόγω της δικής τους ενεργητικής συμμετοχής στην άμυνα πόλεων, λόγω της ενεργητικής τους συμμετοχής στη διαχείριση των οικογενειών, αποκτούν ένα νέο σημαντικότερο ρόλο και στην πραγματικότητα αλλά και στο δίκαιο.

Αυτό εξηγεί για ποιο λόγο στην ελληνιστική εποχή συναντούμε και ένα άλλο φαινόμενο, το οποίο είναι η προσφορά γυναικών ως *ευεργέτιδων* στις οικονομικές ανάγκες των πόλεων. Η οικονομική τους συμβολή π.χ. στον τειχισμό των πόλεων, είναι πολύ σημαντική. Στην Κω, όταν

χρειάστηκε να επισκευαστούν τα τείχη της πόλης στα τέλη 3ου π. Χ. αιώνα, τουλάχιστον είκοσι τρεις γυναίκες συμμετείχαν στην *επίδοση*, δηλαδή στην εθελοντική προσφορά χρημάτων. Αυτό σημαίνει ότι δεν είχαν μόνο τη θέληση, αλλά είχαν και τα μέσα για να συμβάλουν. Είκοσι τρεις γυναίκες είχαν την δυνατότητα να συμβάλουν οικονομικά στην άμυνα της πόλης. Στη Νάξο, συναντούμε ένα άλλο φαινόμενο. Στην Άσπενδο, κάποια γυναίκα με το όνομα Κουρασιώ, χρηματοδότησε την κατασκευή ενός πύργου. Στην Αμοργό μια άλλη γυναίκα, η Τίμεσσα, πλήρωσε τα λύτρα για τα θύματα πειρατών. Η αυτόνομη διαχείριση περιουσίας γυναικών είναι έμμεσα μια συνέπεια της συχνότητας των πολέμων στην ελληνιστική εποχή.

Πηγές—Βοηθητικό υλικό

45. Επιστολή του βασιλιά Αντίγονου Δώσωνα στον αξιωματούχο Μεγαλοκλή, Άζωρος (Θεσσαλία), 222 π.Χ., *Supplementum Epigraphicum Graecum* LX 585:

«Ο βασιλιάς Αντίγονος στον Μεγαλοκλή, χαίρε. Φρόντιζα τον Νίκαρχο, τον γιο του Αλκίππου και όσο ήταν εν ζωή, γιατί έκρινα ότι άξιζε και των τιμών που του είχαν δοθεί κι ακόμα μεγαλύτερων για την πρόθυμη προσφορά του σε κάθε κρίσιμη περίπτωση και για την εύνοιά του απέναντί μου. Και θεωρώ ότι οφείλω και μετά τον θάνατό του να φροντίζω τον γιο του, τον Ασκληπιάδη, σαν να ήταν ένας από τους συγγενείς μου. Σύμφωνα με τη διαθήκη που άφησε, της οποίας αντίγραφο σου έστειλα, να αποδοθεί η κηδεμονία του στην Αντιπολίδα [τη χήρα του Νικάρχου], υπό τον όρο ότι θα μένει υπεύθυνη του οίκου του και θα διαχειρίζεται όλα τα υπόλοιπα σύμφωνα με την επιθυμία του αποθανόντος. Αν αντιληφθώ ότι διαχειρίζεται την εξουσία που της δόθηκε με αγνωμοσύνη, δεν θα το επιτρέψω, αλλά θα ζητήσω να χορηγηθεί βοήθεια στο παιδί σαν να είχα αφεθεί εγώ ο ίδιος επίτροπος του οίκου. Να παρεμείνουν σε ισχύ οι δωρεές που ο Νίκαρχος είχε λάβει παλιότερα από μένα. Επίσης ο οίκος του να είναι απαλλαγμένος από δασμούς μέχρι να ενηλικιωθεί [το παιδί]. Και να φροντίσεις κι εσύ να μην αδικηθούν από κανένα...».

3.2: Πόλεμος και οικονομία I

V3.2.1 Οι προκλήσεις του πολέμου: ανθρώπινο δυναμικό (17')

<https://youtu.be/nyKQYLtjdKc>

απομαγνητοφώνηση Evaggelia5 / αντιπαράβολή mariamtk

Περίπου 200 χρόνια μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου –200 χρόνια πολύ συχνών πολέμων, επιδρομών, εμφυλίων συγκρούσεων– στην πόλη Σηστό της Θρακικής χερσονήσου, δηλαδή κοντά στον Ελλήσποντο, οι πολίτες ψήφισαν ένα τιμητικό ψήφισμα για τον συμπολίτη τους τον Μηνά, το οποίο είναι ενδιαφέρον για τα προβλήματα τα οποία αντιμετωπίζει μια πόλη λόγω των πολέμων. Λέει το ψήφισμα:

Όταν κλήθηκε για δεύτερη φορά να γίνει γυμνασίαρχος –του ζητήθηκε, δεν ζήτησε ο ίδιος να εκλεγεί γυμνασίαρχος, δηλαδή να έχει την ευθύνη για το γυμνάσιο, που είναι ο βασικός χώρος εκπαίδευσης των νέων–, δέχθηκε αυτό το καθήκον σε δύσκολους καιρούς. Γιατί επί πολλά χρόνια είχαμε δεινοπαθήσει από τις εισβολές των Θρακών και τους πολέμους που έπληξαν την πόλη, κατά τη διάρκεια των οποίων αρπάχθηκαν τα πάντα από τους αγρούς, το μεγαλύτερο μέρος της γης έμεινε ακαλλιέργητο και η συνεχής έλλειψη σοδειάς έφερε και τον δήμο –δηλαδή τους πολίτες– συνολικά [και δημόσια] και κάθε πολίτη ιδιωτικά σε κατάσταση φτώχειας [πενίας]. Ο Μηνάς ήταν ένας από τους πολλούς που υπέστησαν τις επιπτώσεις. Όμως τα έβαλε όλα στην άκρη, βλέποντας ότι ο λαός ήταν ευγνώμων και γνωρίζει [γνώριζε] πώς να τιμά τους καλούς άνδρες. Και ξεπέρασε τον εαυτό του στις δαπάνες στις οποίες υποβλήθηκε και στον ζήλο. Όταν ανέλαβε το αξίωμα πρόσφερε θυσίες στον Ερμή και τον Ηρακλή, τους θεούς των οποίων η λατρεία έχει ιδρυθεί στο γυμνάσιο.

Ένα τέτοιο κείμενο μας δίνει μια πραγματικά μαύρη εικόνα για την κατάσταση τη δημοσιονομική αλλά και την οικονομική μιας μικρής πόλης στην περιφέρεια του ελληνιστικού κόσμου. Αν το πάρουμε αυτό το ψήφισμα επί λέξει, τότε όλοι οι αγροί έχουν καταστραφεί, όλοι οι πολίτες έχουν πέσει σε κατάσταση φτώχειας, οι επιδρομές ήταν συνεχείς κ.ο.κ. Τέτοια κείμενα παρουσιάζουν προβλήματα ερμηνείας· διότι έχουν γραφεί από ανθρώπους που 'χουν μελετήσει τη ρητορική στις ρητορικές σχολές και φυσικά τέτοια κείμενα έχουν ρητορικές υπερβολές. Δεν είναι βέβαιο ότι όλα αρπάχθηκαν από τους αγρούς, δεν είναι βέβαιο ότι το μεγαλύτερο μέρος της σοδειάς είχε καταστραφεί, δεν είναι βέβαιο ότι όλοι οι πολίτες είχαν πέσει σε κατάσταση φτώχειας.

Στην ελληνιστική εποχή είναι δύσκολο να κάνουμε ποσοτικές μελέτες, διότι μας λείπουν τα στοιχεία. Μερικές φορές έχουμε μια μεμονωμένη πληροφορία, όπως αυτό το ψήφισμα για τον Μηνά, αλλά μας λείπουν ανάλογες πληροφορίες σε μια μεγαλύτερη περίοδο χρονική, ώστε να μπορούμε να κάνουμε συγκρίσεις. Παρά το γεγονός ότι δεν μπορούμε να κάνουμε ακριβείς ποσοτικές μελέτες, παρ' όλα αυτά δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η πραγματικότητα για τις περισσότερες ελληνιστικές πόλεις μετά από μακρές περιόδους πολέμων ήταν ανάλογες.

Αυτό το οποίο παρουσιάζει ενδιαφέρον σε τούτο το ψήφισμα είναι και το γεγονός ότι ο Μηνάς είχε συγκεκριμένο κίνητρο για να προσφέρει τις υπηρεσίες του στην πόλη του. Το κίνητρο ήταν το γεγονός ότι είδε ότι η πόλη τιμά εκείνους που προσφέρουν. Αυτό είναι ένα ενδιαφέρον στοιχείο, διότι εξηγεί γιατί έχουμε μεγάλο αριθμό ευεργετών στις ελληνιστικές πόλεις –είναι ένα φαινόμενο στο οποίο αναφέρθηκα σε άλλο μάθημα. Ευεργετών οι οποίοι προσφέρουν, αλλά έχοντας και την προσδοκία να πάρουν κάτι άλλο ως αντάλλαγμα- και το άλλο δεν είναι

υλικό, αλλά είναι ηθικό, είναι δηλαδή επιρροή και πολιτική εξουσία.

Ο πόλεμος είναι ένα πολύπλοκο φαινόμενο, με πολύ σημαντικές οικονομικές διαστάσεις και στις επόμενες ενότητες θα προσπαθήσω να σας δώσω μία εικόνα ακριβώς για αυτές τις οικονομικές διαστάσεις του πολέμου. Είναι πολύπλοκο φαινόμενο διότι υπάρχει πολύ μεγάλη διαφορά ανάμεσα στις ανάγκες των βασιλείων (με τους μεγάλους στρατούς) και τις μικρές πόλεις, αλλά υπάρχουν και μεγάλες διαφορές ανάμεσα στα είδη των πολέμων: πόλεμος είναι και η μάχη της Ραφίας στην οποία συμμετέχουν 140.000 άτομα, αλλά πόλεμος –τουλάχιστον για τις αντιλήψεις των κατοίκων της Ελλάδας και του ελληνιστικού κόσμου εκείνη την εποχή– είναι και μια μικρή επιδρομή, είναι η επιδρομή κάποιων νέων οι οποίοι θα κλέψουν τα κοπάδια από τα βουνά. Υπάρχει άλλη διαφορά ανάμεσα στον προϋπολογισμό του πολέμου στα βασίλεια και τις πόλεις. Υπάρχει διαφορά ανάμεσα στις πάγιες αμυντικές δαπάνες ορισμένων πόλεων και τις έκτακτες δαπάνες.

Ας δούμε καταρχήν ποιες είναι μερικές από τις δαπάνες που αντιμετωπίζουν κυρίως οι πόλεις σε περιπτώσεις πολέμου, τόσο κατά τη διάρκεια του πολέμου όσο και σε περίοδο ειρήνης ακριβώς για να μπορούν να αντιμετωπίσουν εγκαίρως κάποια εχθρική επίθεση:

Ας ξεκινήσουμε με τις ανάγκες οι οποίες συνδέονται με το ανθρώπινο δυναμικό. Οι πόλεις χρειάζονται να πληρώσουν –παρά το γεγονός ότι έχουν και πολίτες οι οποίοι υπηρετούν ως στρατιώτες εθελοντικά– είναι αναγκασμένες πολύ συχνά να πληρώσουν μισθοφόρους. Είναι υποχρεωμένες να πληρώσουν εκπαιδευτές των εφήβων. Είναι υποχρεωμένες να προστατεύσουν τα σύνορά τους και την ύπαιθρο. Μερικές φορές αυτή την προστασία την αναλαμβάνουν οι έφηβοι και πολίτες εθελοντικά, αλλά σε πολλές περιπτώσεις την αναλαμβάνουν πολίτες οι οποίοι παίρνουν ημερήσιο μισθό. Και όταν το στρατιωτικό δυναμικό μιας πόλης δεν επαρκεί, τότε την αναλαμβάνουν μισθοφόροι, οι οποίοι εισάγονται από το εξωτερικό.

Το γεγονός ότι έχουμε την έκφραση “η κατά γράμμα φυλακή”, δηλαδή η φύλαξη κομματιών των τειχών και περιοχών της πόλης κατά γράμμα, σύμφωνα δηλαδή με ένα γραπτό κείμενο, δείχνει ότι υπήρχε μια οργανωμένη ανάθεση της φύλαξης των τειχών σε ορισμένες ομάδες πολιτών, οι οποίοι το έκαναν αυτό ως μία από τις πολιτικές τους υποχρεώσεις. Αλλά ακόμα και όταν οι πολίτες δεν πληρώνονταν, παρ’ όλα αυτά υπήρχε ένα αντίκτυπο στην οικονομία, διότι κατά τη διάρκεια της φύλαξης των τειχών φυσικά δεν μπορούσαν να ασχοληθούν με τις δικές τους επαγγελματικές ασχολίες.

Σε αρκετές όμως περιπτώσεις η φύλαξη γίνεται επ’ αμοιβή. Παραδείγματος χάριν, όταν η πόλη Τέως στη Μικρά Ασία, στην Ιωνία, δημιούργησε ένα φρούριο στην παλιά ακρόπολη της Κυρβισσού, προσδιόρισε ότι θα υπήρχε μισθός των ανδρών οι οποίοι θα επάνδρωναν το φρούριο. Ο μισθός του διοικητή της φρουράς ήταν 4 δραχμές και ο μισθός των στρατιωτών ήταν 1 δραχμή. Υπολογίζουμε ότι η ετήσια δαπάνη για τη φύλαξη αυτή του φρουρίου θα ανερχόταν περίπου στο ποσό των 8.700 δραχμών, δηλαδή πάνω από 1 τάλαντο. (Όπως σας είπα, περίπου 1 δραχμή μπορούμε να υπολογίσουμε ότι αντιστοιχεί σε 50 σημερινά ευρώ, για να έχετε μια εικόνα για το ύψος της δαπάνης για τη φύλαξη μόνον ενός φρουρίου). Η Σαμοθράκη, όταν χρειάστηκε να επανδρώσει ένα φρούριο στην απέναντι ακτή της Θράκης για την εκμετάλλευση των εκεί εδαφών, αναγκάστηκε να πάρει δάνειο για να μπορέσει να πληρώσει τους μισθοφόρους που το επάνδρωσαν, γύρω στο 230 π.Χ.

Υπάρχουν όμως και άλλα έξοδα που σχετίζονται με την πρόσληψη στρατιωτικών δυνάμεων. Το 248 π.Χ. η Αθήνα υποχρεώθηκε να μεταφέρει έγκαιρα τα αγροτικά προϊόντα από την ύπαιθρο

στην πόλη, και για να συνοδευτούν με ασφάλεια τα αγροτικά προϊόντα χρειάστηκε να υποβληθεί σε μια έκτακτη δαπάνη ύψους 24.000 δραχμών για τα στρατεύματα. Με αυτό το ποσό θα μπορούσε να πληρώσει γύρω στους 800 άνδρες επί ένα μήνα. Καταλαβαίνετε τη σημασία που έχει η μεταφορά των αγροτικών προϊόντων ώστε να υποβληθεί η Αθήνα σε μια τόσο μεγάλη δαπάνη, και πόσο μεγάλος αριθμός ανδρών χρειαζόταν μόνο για τη μεταφορά αυτών των αγροτικών προϊόντων.

Η δυσκολία δεν είναι μόνο να πληρωθεί το ανθρώπινο δυναμικό, η δυσκολία είναι και να βρεθεί το ανθρώπινο δυναμικό. Διότι πολλοί μισθοφόροι προτιμούσαν να πάνε σε κάποιον καλύτερο εργοδότη, σε έναν βασιλιά παραδείγματος χάριν, και όχι σε μια πόλη. Οι βασιλείς είχαν και διαφορετικές δυνατότητες να αμείψουν τους μισθοφόρους, παραχωρώντας τους παραδείγματος χάριν γη, ενώ οι πόλεις συνήθως δεν είχαν αυτή τη δυνατότητα.

Αλλά και η χρήση του ανθρώπινου υλικού για την προστασία, για την άμυνα μιας πόλης, σημαίνει ότι αυτό το ανθρώπινο δυναμικό θα αφαιρεθεί από άλλους κλάδους παραγωγής, δηλαδή θα γίνει μη παραγωγικό, ακριβώς για να μπορέσει να προστατεύσει την πόλη σε περίοδο επιδρομής, ή γενικά για να εξασφαλίσει την άμυνά της. Αλλά αυτό το ανθρώπινο υλικό χρειάζεται και τροφοδοσία. Η τροφοδοσία επίσης στοιχίζει και συνήθως την καλύπτουν οι δημόσιες δαπάνες.

Όταν μια πόλη καλεί συμμάχους να τη βοηθήσουν σε μια περίοδο κρίσης, οι σύμμαχοι αυτοί επίσης χρειάζονται διατροφή και τροφοδοσία. Μερικές φορές είναι υποχρεωμένη να πληρώσει μισθοφόρους. Αλλά όταν βρίσκονται σε μια πόλη ξένα στρατεύματα, είτε ως σύμμαχοι είτε ως επιδρομείς, και αυτά τα ξένα στρατεύματα πρόκειται να χρησιμοποιήσουν τους τοπικούς πόρους. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι της Κραννώνας στη Θεσσαλία, όταν εγκαταστάθηκαν εκεί για κάποιο διάστημα κατά τη διάρκεια του Γ' Μακεδονικού Πολέμου (γύρω στο 170 π.Χ.) Ρωμαίοι στρατιώτες. Όταν έφυγαν, η Κραννώνα είχε καταστραφεί οικονομικά.

Μια άλλη συνέπεια της παρουσίας στρατιωτών, αλλά και των πολεμικών επιχειρήσεων, είναι και η διακοπή του εμπορίου ή δυσκολίες εφοδιασμού: Το 295 π.Χ. η Αθήνα πολιορκούνταν από τον Δημήτριο τον Πολιορκητή και βρισκόταν ακριβώς σε αυτή τη δυσκολία ανεφοδιασμού με σιτάρι. Η δυσκολία αυτή έγινε ακόμα μεγαλύτερη και τελικά η Αθήνα αναγκάστηκε να παραδοθεί, διότι ο Δημήτριος εκτέλεσε έναν έμπορο σιταριού που έσπασε τον αποκλεισμό της πόλης και αμέσως όλα τα άλλα εμπορικά πλοία που επρόκειτο να φέρουν σιτάρι γύρισαν και έφυγαν, απομακρύνθηκαν, με αποτέλεσμα η Αθήνα να αντιμετωπίσει σιτοδεία και να αναγκαστεί να παραδοθεί.

Ο πόλεμος σημαίνει απώλεια λιμανιών. Και απώλεια λιμανιών δεν σημαίνει μονάχα δυσκολίες στη μεταφορά προϊόντων και ανθρώπων· απώλεια των λιμανιών σημαίνει και απώλεια των δασμών, οι οποίοι ήταν ένα σημαντικό στοιχείο των δημοσίων εσόδων.

Και φυσικά πόλεμος σημαίνει και απώλεια παραγωγής· αυτό είναι ένα θέμα το οποίο θα αναπτύξω σε μια από τις επόμενες ενότητες.

Συνήθως οι πόλεμοι στην αρχαιότητα γίνονται περίπου από τα τέλη της άνοιξης μέχρι τις αρχές του φθινοπώρου. Αλλά αυτή είναι ακριβώς η περίοδος η πιο σημαντική για τις αγροτικές εργασίες: είναι η περίοδος του μαζέματος της σοδειάς, είναι η περίοδος που ωριμάζουν τα σταφύλια στους αμπελώνες, είναι η περίοδος που οι ελαιώνες χρειάζονται τη μεγαλύτερη περιποίηση.

Πόλεμος σημαίνει απώλεια ανθρώπινου υλικού. Βλέπουμε επομένως τον φαύλο κύκλο, από τη μία μεριά οι πόλεις να χρειάζονται ανθρώπινο υλικό, και ακριβώς αυτό το ανθρώπινο υλικό, πρώτον, να στοιχίζει, και δεύτερον να λείπει. Μόνο και μόνο σε μία επίθεση που έκαναν οι Αθηναίοι κατά της μακεδονικής φρουράς στη Μουνιχία το 286 π.Χ. σκοτώθηκαν 420 Αθηναίοι. Αν λάβουμε υπόψη μας υπολογισμούς για τον αριθμό των πολιτών που υπήρχαν στην Αθήνα εκείνη την εποχή, αυτό αντιστοιχεί περίπου στο 2% του πληθυσμού των πολιτών στην Αθήνα. Δεν είναι περίεργο επομένως ότι πολλές φορές ακούμε στις ελληνιστικές πόλεις τα παράπονα ότι δεν έχουν αρκετό ανθρώπινο δυναμικό για την καλλιέργεια των αγρών. Το 215 π.Χ. παραδείγματος χάριν, η Λάρισα στη Θεσσαλία δεν είχε ανθρώπους, όπως εξηγεί, ακριβώς λόγω των πολέμων, να καλλιεργήσουν τους αγρούς.

Μείωση του πληθυσμού είναι ένα φαινόμενο για το οποίο δεν μπορούμε να κάνουμε γενικεύσεις. Μείωση πληθυσμού είναι κυρίως ένα φαινόμενο το οποίο εμφανίζεται στη μητροπολιτική Ελλάδα (στην κεντρική Ελλάδα, την Πελοπόννησο, την Αττική και εν μέρει τα νησιά) και έχει πολλές αιτίες. Μια αιτία είναι οι πόλεμοι, μια άλλη αιτία είναι η μαζική έξοδος –κυρίως τον 3ο π.Χ. αιώνα– ανθρώπινου υλικού, ανθρώπινου δυναμικού από αυτές τις περιοχές, για να επανδρώσει τις νέες πόλεις, οι οποίες δημιουργούνται αρχικά από τον Μέγα Αλέξανδρο μεταξύ 330 και 323 π.Χ. και στη συνέχεια από τους Διαδόχους του, στην Αίγυπτο, τη Μικρά Ασία, τη Μεσοποταμία, την Εγγύς Ανατολή και την κεντρική Ασία. Επαναλαμβάνω, γενικεύσεις δεν μπορούν να γίνουν, αλλά αιτίες για τη μείωση του πληθυσμού, ιδίως στη μητροπολιτική Ελλάδα, υπάρχουν πολλές.

Έτσι, γύρω στο 150 π.Χ. ο Πολύβιος, ο μεγαλύτερος ιστορικός της ελληνιστικής εποχής –αλλά ένας πάρα πολύ συντηρητικός ιστορικός– γράφει:

Την εποχή μας όλη η Ελλάδα υποφέρει από χαμηλό δείκτη γεννήσεων και γενική μείωση του πληθυσμού. Για αυτό τον λόγο [Γι' αυτό] κάποιες πόλεις έχουν ερημωθεί και υπάρχει σιτοδεία, παρά το γεγονός ότι δεν έχουμε υποστεί συνεχείς πολέμους ή επιδημίες. (Ο Πολύβιος γράφει γύρω στο 150-140 π.Χ., όταν έχουν σταματήσει για καμιά δεκαετία περίπου οι πόλεμοι). Το κακό μεγάλωσε γρήγορα και χωρίς να το καταλάβουμε, καθώς οι άνθρωποι έχουν ξεπέσει σε τόση αλαζονεία, απληστία και ραστώνη που είτε δεν θέλουν να παντρευτούν είτε, [ή] όταν παντρεύονται, δεν θέλουν να μεγαλώσουν παιδιά, ή (συνήθως) το πολύ πολύ [να κάνουν κατά κανόνα] μόνο ένα ή δύο, ώστε να τα αφήσουν πλούσια και να τα αναθρέψουν για να ξοδέψουν (μετά) την περιουσία τους.

Αυτά που γράφει εδώ ο Πολύβιος αποτελούν υπερβολές, και η ερμηνεία την οποία δίνει στην έλλειψη για τις αιτίες της δημογραφικής παρακμής δεν ισχύουν. Δεν είναι δηλαδή μονάχα η φιλοκερδία και η απληστία που οδηγούν τους Έλληνες της κεντρικής Ελλάδας αυτή την εποχή να έχουν μικρότερες οικογένειες, τα αίτια είναι βαθύτερα, είναι κοινωνικά. Αλλά το πρόβλημα υπάρχει, και η ουσιαστική του αιτία είναι οι συνεχείς πόλεμοι από την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου έως περίπου το 146 π.Χ. Μετά ακολουθεί μία διακοπή, και οι πόλεμοι συνεχίζονται τον 1ο αιώνα π.Χ.

Στις επόμενες ενότητες θα δούμε και άλλες αρνητικές συνέπειες των πολέμων.

46. Τιμητικό ψήφισμα για τον ευεργέτη Μηνά, Σηστός, περ. 100 π.Χ., *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae* αρ. 339:

«Όταν κλήθηκε για δεύτερη φορά να γίνει γυμνασίάρχος, δέχτηκε αυτό το καθήκον σε δύσκολους καιρούς. Γιατί επί πολλά χρόνια είχαμε δεινοπαθήσει από τις εισβολές των Θρακών και τους πολέμους που έπληξαν την πόλη, κατά τη διάρκεια των οποίων αρπάχθηκαν τα πάντα από τους αγρούς, το μεγαλύτερο μέρος της γης έμεινε ακαλλιέργητο και η συνεχής έλλειψη σοδειάς έφερε και τον δήμο συνολικά και κάθε πολίτη ιδιωτικά σε κατάσταση φτώχειας. Ο Μηνάς ήταν ένας από τους πολλούς που υπέστησαν τις επιπτώσεις. Όμως τα έβαλε όλα στην άκρη, βλέποντας ότι ο λαός ήταν ευγνώμων και γνωρίζει πώς να τιμά τους καλούς άνδρες. Και ξεπέρασε τον εαυτό του στις δαπάνες στις οποίες υποβλήθηκε και στο ζήλο. Όταν ανέλαβε το αξίωμα πρόσφερε θυσίες στον Ερμή και τον Ηρακλή, τους θεούς των οποίων η λατρεία έχει ιδρυθεί στο γυμνάσιο».

47. Ο Πολύβιος (36.17.5) για την κατάσταση στην κυρίως Ελλάδα περ. το 150 π.Χ.:

«Την εποχή μας όλη η Ελλάδα υποφέρει από χαμηλό δείκτη γεννήσεων και γενική μείωση του πληθυσμού. Για αυτό τον λόγο κάποιες πόλεις έχουν ερημωθεί και υπάρχει σιτοδεία, παρά το γεγονός ότι δεν έχουμε υποστεί συνεχείς πολέμους ή επιδημίες. ... Το κακό μεγάλωσε γρήγορα και χωρίς να το καταλάβουμε, καθώς οι άνθρωποι έχουν ξεπέσει σε τόση αλαζονεία, απληστία και ραστώνη που είτε δεν θέλουν να παντρευτούν είτε, όταν παντρεύονται, δεν θέλουν να μεγαλώσουν παιδιά, ή συνήθως το πολύ πολύ μόνο ένα ή δύο, ώστε να τα αφήσουν πλούσια και να τα αναθρέψουν για να ξοδέψουν μετά την περιουσία τους».

V3.2.2 Πολεμικές δαπάνες (15')

<https://youtu.be/nN6ADRHU6mc>

απομαγνητοφώνηση Lemonia9 / αντιπαραβολή Evaggelia5

Στην προηγούμενη ενότητα αναφέρθηκαν στις δαπάνες οι οποίες σχετίζονται –κυρίως για μια πόλη– με τον πόλεμο. Δαπάνες που αντιμετωπίζουν οι ελληνιστικές πόλεις και σχετίζονται με το ανθρώπινο δυναμικό. Οι δαπάνες, όμως, είναι και διαφορετικού χαρακτήρα. Παραδείγματος χάριν σχετίζονται με την προμήθεια υλικού. Εννοείται ότι οι πόλεις χρειάζονται για την άμυνά τους και τη διεξαγωγή πολέμων όπλα, παρά το γεγονός ότι τις περισσότερες περιπτώσεις υπεύθυνοι για την αγορά των όπλων είναι οι ίδιοι οι πολίτες· σε πολλές περιπτώσεις οι ελληνιστικές πόλεις είναι αναγκασμένες να προμηθευτούν αυτές τα όπλα και να τα χορηγήσουν στους πολίτες. Όταν δεν μπορούν οι ίδιες να ανταπεξέλθουν σ' αυτή τη δαπάνη, ζητούν τη συνδρομή κάποιου βασιλιά ή κάποιου ευεργέτη (αναφέρθηκε σε προηγούμενο μάθημα, παραδείγματος χάριν, ότι η Κύμη της Αιολίας πήρε ως δώρο 1.000 ασπίδες από τον δυνάστη του Περγάμου, Φιλέταιρο, και ανάλογα παραδείγματα έχουμε και από άλλες πόλεις και σε άλλες περιπτώσεις).

Ένα άλλο σημαντικό έξοδο είναι η προμήθεια αλόγων για το ιππικό. Πολλές φορές τα άλογα χρησιμοποιούνται και για τις περιπολίες των συνόρων. Το Άργος, παραδείγματος χάριν, χρειάστηκε να πάρει ένα σημαντικό δάνειο από τη Ρόδο, ακριβώς για να μπορέσει να αναπληρώσει το ιππικό του στις αρχές του 3ου π.Χ. αιώνα, όπως αναφέρει η σχετική επιγραφή: “καί τάν ἵππον ὡς ἂν πληρωθεῖη” –αυτή είναι η τοπική, αργεϊτική διάλεκτος– σε απλά ελληνικά θα ήταν: “και την ἵππον (δηλαδή το ιππικό) ως αναπληρωθεί (για να αναπληρωθεί το ιππικό)”. Το γεγονός ότι γνωρίζουμε γι' αυτό το δάνειο οφείλεται πολύ απλά στο γεγονός ότι ήταν άτοκο δάνειο. Γι' αυτό τον λόγο οι Αργεῖτες το ανέγραψαν σε μια

επιγραφή, ακριβώς για να τιμήσουν τους Ροδίους οι οποίοι τους έδωσαν ένα άτοκο δάνειο. Για πολλές άλλες ανάλογες δαπάνες, τις οποίες έπρεπε να καλύψουν οι πόλεις, δεν έχουμε καμία πληροφορία, διότι δεν είχαν κανέναν λόγο να ευχαριστήσουν τους δανειστές τους.

Ένα άλλο σημαντικό έξοδο είναι για ζώα, τα οποία χρησιμοποιούνται για τη μεταφορά πολεμικού υλικού, αλλά, φυσικά, ένα από τα σημαντικότερα έξοδα σχετίζεται με την προμήθεια και τη συντήρηση πλοίων (πολεμικών πλοίων). Δεν είναι ανάγκη τα πολεμικά πλοία να είναι τόσο μεγάλα όσο οι τριήρεις και τα πλοία με πέντε σειρές κουπιών. Ακόμα και τα μικρά πλοία, τα ευέλκτα, ταχεία πλοία, τα οποία χρησιμοποιούσε η Ρόδος, παραδείγματος χάριν, για να αντιμετωπίσει τους πειρατές, συνεπάγονται έξοδα.

Και τα έξοδα αυτά είναι ποικίλα. Πρέπει κανένας να προμηθευτεί από σίδηρο και μολύβι –για τα μεταλλικά κομμάτια ενός πλοίου–, φυσικά ξυλεία, υφάσματα για τα ιστία, μέχρι την πίσσα η οποία χρειάζεται για τη στεγανοποίηση ενός πλοίου. Γύρω στο 200 π.Χ. πληροφορούμαστε ότι η ημερήσια δαπάνη για τη συντήρηση μιας τριήρους ήταν 330 δραχμές (330 δραχμές είναι η αμοιβή ενός μισθοφόρου μια ολόκληρη χρονιά, δηλαδή το ετήσιο εισόδημα ενός μισθοφόρου και αυτή είναι η αμοιβή για τη συντήρηση ενός πλοίου μόνο για μία ημέρα). Αυτό το οποίο δεν ξέρουμε είναι αν αναφέρεται αυτό σε μια επιγραφή επειδή ήταν πολύ υψηλό έξοδο ή πολύ χαμηλό ή το συνηθισμένο.

Αλλά η σημαντικότερη δαπάνη ίσως να είναι η δαπάνη για την κατασκευή και τη συντήρηση των τειχών των πόλεων. Για την οικοδόμηση τειχών χρειάζεται, φυσικά, πρώτη ύλη (από λατομεία, οι πέτρες· φυσικά δεν χρησιμοποιείται μάρμαρο, εκτός από τις περιοχές στις οποίες αφθονεί), χρειάζεται υλικό για την κατασκευή των πύργων και των πυλών και φυσικά χρειάζεται και η αμοιβή των αρχιτεκτόνων και των κτιστών (των οικοδόμων). Πάλι έχουμε πληροφορίες για το ύψος των σχετικών δαπανών, ιδίως όταν οι δαπάνες αυτές δεν μπορούσαν να καλυφθούν από τον πάγιο προϋπολογισμό των πόλεων και οι πόλεις αναγκάζοντουσαν είτε να πάρουν δάνειο είτε να ζητήσουν τη συνδρομή των πολιτών τους μέσω του φαινομένου των *επιδόσεων*, δηλαδή της πρόσκλησης στους πολίτες να συμβάλουν χρηματικά στη συντήρηση τειχών ή σε άλλες πολεμικές δαπάνες.

Πάλι σας δίνω ορισμένους αριθμούς για να σχηματίσετε μια εικόνα: στην Κολοφώνα της Μικράς Ασίας χρειάστηκαν 200.000 δραχμές –επαναλαμβάνω, 1 δραχμή αντιστοιχεί περίπου σε 50 €– χρειάστηκαν 200.000 δραχμές για την οικοδόμηση των τειχών. Ένας πύργος, μόνο, στοιχίζει πάνω από 20.000 δραχμές. Δεν είναι, επομένως, περίεργο που μια πόλη, σχετικά μικρή, όπως ο Ωρωπός, αναγκάστηκε να ξοδέψει μια χρονιά στον 3ο π.Χ. αιώνα το σύνολο των δημοσίων εσόδων για οικοδομικές εργασίες και για να ξεπληρώσει χρέη.

Πάλι μια χαρακτηριστική εικόνα για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν ελληνιστικές πόλεις, μας δίνει μια επιγραφή από την Ξάνθο της Λυκίας, όπου γύρω στο 206 π.Χ. έφτασε μια πρεσβεία από την πόλη Κυτένιον της Δωρίδας. Οι Κυτενιείς έφτασαν για να ζητήσουν χρηματική βοήθεια από τους Ξάνθιους ισχυριζόμενοι ότι είναι συγγενείς, διότι κατάγονται από τους ίδιους ήρωες (αυτό είναι ένα ενδιαφέρον θέμα, αλλά δεν μας ενδιαφέρει σε σχέση με τον πόλεμο). Η επιγραφή αυτή αναφέρει τα προβλήματα τα οποία αντιμετώπισαν όλες οι πόλεις της Δωρίδας, όταν ο Αντίγονος έκανε μια εισβολή στη Φωκίδα και την κεντρική Ελλάδα το 228 π.Χ.

Οι πρεσβευτές της πόλης, της οποίας τα τείχη είχαν καταστραφεί, ανέφεραν όταν έγιναν δεκτοί στη συνέλευση του λαού στην Ξάνθο: *Συνέβη την εποχή που ο Αντίγονος –ο Αντίγονος Δώσων– εισέβαλε στη Φωκίδα τμήματα των τειχών όλων των πόλεων να*

έχουν πέσει λόγω των σεισμών και οι νέοι άνδρες να έχουν φύγει για να υπερασπισθούν το ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς. Όταν ο βασιλιάς έφτασε στη Δωρίδα, κατέστρεψε τα τείχη όλων των πόλεων και έκαψε τα σπίτια. Σας ικετεύουμε τώρα να θυμηθείτε τη συγγένεια που μας συνδέει και να μην αφήσετε να χαθεί η μεγαλύτερη πόλη της Μητροπόλεως –αυτή είναι η περιοχή της Δωρίδας που θεωρείται μητρόπολη όλων των Δωριέων–, το Κυτένιο, αλλά να μας βοηθήσετε να κτίσουμε τα τείχη της πόλης μας, όσο νομίζετε ότι μπορείτε [να μας βοηθήσετε].

Η απάντηση των Ξανθίων ήταν η εξής: καταρχήν διαβεβαίωσαν ότι συγκινήθηκαν πολύ από αυτήν την καταστροφή, αλλά στη συνέχεια εξήγησαν ότι δεν μπορούσαν να δώσουν πάνω από 500 δραχμές –σας θυμίζω, η οικοδόμηση ενός πύργου στοιχίζει πάνω από 20.000 δραχμές, επομένως με 500 δραχμές που πήραν από τους Ξανθίους οι ταλαίπωροι Κυτενείς ίσως μια σειρά από τούβλα να μπόρεσαν να κτίσουν, όχι πολύ παραπάνω– αλλά εξηγούν οι Ξανθίοι, ότι δεν μπορούν να δώσουν παραπάνω από 500 δραχμές και μάλιστα αυτές τις παίρνουν με δάνειο, διότι η δημοσιονομική κατάσταση της πόλης τους είναι επίσης τραγική. Γράφουν, λοιπόν:

... Αν η δημοσιονομική μας κατάσταση δεν ήταν τόσο αδύναμη, θα είχαμε δείξει την εύνοιά μας, ξεπερνώντας όλους τους άλλους σε ευεργεσίες. Όμως, όχι μόνο έχουμε ξοδέψει όλα τα δημόσια χρήματα και πάρει πολλά δάνεια, αλλά και λόγω ενός ψηφίσματος που ρυθμίζει την οικονομική διαχείριση είναι αδύνατο να επιβάλουμε στους πολίτες οποιαδήποτε πρόσθετη εισφορά επί εννιά χρόνια. Δηλαδή οι Ξανθίοι αποφάσισαν ότι ως εκεί και μη παραπέρα: απαγόρευσαν με νόμο να υπάρξει έκτακτη εισφορά των πολιτών για μια περίοδο εννέα ετών. Και συνεχίζουν: Και οι πλουσιότεροι πολίτες έκαναν πρόσφατα μια έκτακτη εισφορά λόγω των συμφορών που συνέβησαν.

Βλέπετε ότι το φαινόμενο είναι γενικό. Σε μια περίοδο που στη Δωρίδα της κεντρικής Ελλάδας οι πόλεις αντιμετωπίζουν φοβερές δυσκολίες λόγω της καταστροφής των τειχών και δεν είναι σε θέση να τα οικοδομήσουν μόνες, κάπου αλλού, στη Μικρά Ασία, μια άλλη πόλη για ανάλογους λόγους αντιμετωπίζει ανάλογα προβλήματα.

Τα τείχη ήταν σημαντική αιτία για δαπάνες και για άλλους λόγους. Όχι μόνο από τις καταστροφές που προκαλούσαν σεισμοί ή από τις καταστροφές που προκαλούσαν πολύ πιο συχνά τα τηλεβόλα όπλα και οι πολιορκητικές μηχανές των εχθρών, αλλά πολλές φορές τις ζημιές τις προκαλούσε ο ίδιος ο πληθυσμός. Παραδείγματος χάριν, γνωρίζουμε ότι στη Σηλυμβρία της Θράκης οι στρατηγοί τιμωρούσαν τα άτομα τα οποία έκλεβαν παράνομα ξυλεία από τα τείχη, με αποτέλεσμα να κινδυνεύουν τα τείχη της πόλης.

Μια άλλη σημαντική καταστροφή και συνεπώς αιτία δαπανών για τις πόλεις ήταν οι καταστροφές που συνέβαιναν κατά τη διάρκεια των πολέμων από τη χρήση τηλεβόλων όπλων, καταπελτών κτλ. και από τις οδομαχίες οι οποίες γινόντουσαν μέσα στις πόλεις. Έτσι, ακόμη και κατοικημένες περιοχές των πόλεων υφίσταντο σημαντικές καταστροφές. Το 304 π.Χ., όταν ο Δημήτριος ο Πολιορκητής αποχώρησε από τη Ρόδο, την οποία πολιορκούσε πάνω από έναν χρόνο, οι Ρόδιοι αναγκάστηκαν όχι μόνο να κτίσουν κομμάτια των τειχών που είχαν καταστραφεί, αλλά και πολλά κτίρια μέσα στην πόλη, όπως παραδείγματος χάριν το θέατρο.

Πόλεμος σημαίνει όμως και πάρα πολλά έκτακτα έξοδα κατά τη διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων. Παραδείγματος χάριν την ταφή των νεκρών, που πολλές φορές τα έξοδα δεν τα

αναλαμβάνουν οι οικογένειες των νεκρών, των πεσόντων, αλλά τα αναλαμβάνει η πόλη. Είναι η πληρωμή δημοσίων γιατρών, οι οποίοι θα περιποιηθούν τους πληγμένους κατά τη διάρκεια των μαχών και των πολιορκιών. Είναι τα χρήματα τα οποία πρέπει να δαπανήσει μια πόλη για να προσφέρει υποστήριξη στις οικογένειες των πεσόντων και στα ορφανά. Είναι τα λύτρα με τα οποία μια πόλη θα προσπαθήσει να εξαγοράσει τους αιχμαλώτους μετά από έναν πόλεμο. Σας θυμίζω ένα ψήφισμα των Αθηναίων για τον Φιλίππιδη (το οποίο ανέφερα σε ένα προηγούμενο μάθημα). Ο Φιλίππιδης, ένα κωμικός ποιητής, ήταν εκείνος ο οποίος πλήρωσε τα λύτρα· πλήρωσε και τα έξοδα για την ταφή των Αθηναίων που είχαν σκοτωθεί στη μάχη της Ιψού, αλλά και φρόντισε να απελευθερωθούν αιχμάλωτοι μετά από αυτή τη μάχη.

Και, μία ακόμα σημαντική δαπάνη, είναι η συμβολή των πόλεων στον προϋπολογισμό του πολέμου των βασιλέων. Παραδείγματος χάριν, όταν ο Αντίοχος Α΄ στις αρχές του 3ου π.Χ. αιώνα επέβαλε μία φορολογία στις πόλεις της Μικράς Ασίας, για να αντιμετωπιστεί η επιδρομή των Γαλατών, οι πόλεις της Μικράς Ασίας αναγκάστηκαν να καταβάλουν σημαντικά ποσά για να έχουν κι αυτές μια οικονομική συμβολή στην αντιμετώπιση της βαρβαρικής επιδρομής.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το τεράστιο ποσό των 150 ταλάντων –ένα από τα μεγαλύτερα ποσά τα οποία μαρτυρούνται στην αρχαιότητα, 150 τάλαντα· ένα τάλαντο είναι 6.000 δραχμές, μπορείτε να κάνετε τον υπολογισμό για να συλλάβετε το μέγεθος αυτού του ποσού– 150 τάλαντα που αναγκάστηκε να πληρώσει η Αθήνα το 229 π.Χ. για να μπορέσει να απαλλαγεί από τη μακεδονική φρουρά, η οποία είχε εγκατασταθεί στην πόλη αυτή επί δεκαετίες.

Ένα άλλο σημαντικό βάρος προς τις πόλεις ήταν η παροχή στέγασης στους στρατιώτες ξένων στρατών, οι οποίοι για κάποιο μικρότερο ή μεγαλύτερο διάστημα βρίσκονταν σε μια πόλη. Η *επισταθμία*, όπως είναι ο αρχαίος όρος, αποτελούσε όχι μονάχα έναν παράγοντα ανασφάλειας στις πόλεις –διότι φυσικά οι στρατιώτες δημιουργούσαν κατά καιρούς ταραχές, παρενοχλούσαν τις γυναίκες κ.τλ.–, αλλά ήταν και ένα οικονομικό βάρος για τις οικογένειες οι οποίες ήταν υποχρεωμένες να παρέχουν στέγη στους στρατιώτες.

Αυτό είναι γνωστό και στους βασιλείς –κυρίως είναι οι βασιλικοί στρατοί εκείνοι οι οποίοι χρειάζονται επισταθμία και δημιουργούν αυτά τα προβλήματα– και έτσι από τη Σκυθόπολη (το σημερινό Beth Shean στο Ισραήλ) έχουμε ένα γράμμα του Αντιόχου Γ΄, ο οποίος αντιμετωπίζει ακριβώς αυτό το πρόβλημα και επιβάλλει τιμωρίες σε εκείνους τους στρατιώτες του οι οποίοι δεν συμπεριφέρονταν με κόσμιο τρόπο κατά τη διάρκεια της παρουσίας τους εκεί.

Αυτές οι δαπάνες σάς δίνουν μια γενική εικόνα για την οικονομική διάσταση του πολέμου και τίθεται φυσικά το ερώτημα: πώς αντιμετωπίζουν οι ελληνιστικές πόλεις αυτές τις δαπάνες. Και αυτό το ερώτημα, που αφορά και την πολιτειακή οργάνωση –όπως θα δούμε– των ελληνιστικών πόλεων και έχει συνέπειες και για τη λειτουργία του πολιτεύματος, είναι κάτι το οποίο θα μας απασχολήσει στην επόμενη ενότητα.

Πηγές—Βοηθητικό υλικό

48. Επιστολή του Κυτενίου προς τους Ξανθίους, 208 π.Χ., *Supplementum Epigraphicum Graecum* XXXVIII 1476:

«Συνέβη την εποχή που ο Αντίγονος εισέβαλε στη Φωκίδα [το 228 π.Χ.] τμήματα των τειχών όλων των

πόλεων να έχουν πέσει λόγω των σεισμών και οι νέοι άνδρες να έχουν φύγει για να υπερασπισθούν το ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς. Όταν ο βασιλιάς έφτασε στη Δωρίδα, κατέστρεψε τα τείχη όλων των πόλεων και έκαψε τα σπίτια. Σας ικετεύουμε τώρα να θυμηθείτε τη συγγένεια που μας συνδέει και να μην αφήσετε να χαθεί η μεγαλύτερη πόλη της Μητροπόλεως, το Κυτένιο, αλλά να μας βοηθήσετε να κτίσουμε τα τείχη της πόλης μας, όσο νομίζετε ότι μπορείτε».

Η απάντηση των Ξανθίων: « ... Αν η δημοσιονομική μας κατάσταση δεν ήταν τόσο ασθενής, θα είχαμε δείξει την εύνοιά μας, ξεπερνώντας όλους τους άλλους σε ευεργεσίες. Όμως, όχι μόνο έχουμε ξοδέψει όλα τα δημόσια χρήματα και πάρει πολλά δάνεια, αλλά επίσης ένα ψήφισμα που ρυθμίζει την οικονομική διαχείριση είναι μας απαγορεύει να επιβάλουμε στους πολίτες οποιαδήποτε πρόσθετη εισφορά επί εννέα χρόνια. Και οι πλουσιότεροι πολίτες έκαναν πρόσφατα μια έκτακτη εισφορά λόγω των συμφορών που συνέβησαν».

V3.2.3 Επιπτώσεις στη γεωργία (17')

<https://youtu.be/aMZokD5QiUI>

απομαγνητοφώνηση Olvia / αντιπαραβολή Vagstel

Στο μάθημα αυτό, μας απασχολεί κυρίως η οικονομική διάσταση του πολέμου, και στις προηγούμενες ενότητες περιέγραψα τις αρνητικές συνέπειες που έχει ο πόλεμος όσον αφορά τις δαπάνες, τη χρήση ανθρώπινου δυναμικού και διάφορα άλλα έξοδα, τα οποία σχετίζονται τόσο με τις αμυντικές ανάγκες, όσο και με τις επιθετικές δραστηριότητες ελληνιστικών στρατών.

Άφησα για τελευταίο, ίσως το σημαντικότερο κομμάτι που αφορά την αρχαία οικονομία και είναι οι συνέπειες τις οποίες έχει ο πόλεμος στην αγροτική παραγωγή. Και αυτό είναι το σημαντικότερο, δεδομένου ότι η αρχαία γεωργία αποτελεί τη σημαντικότερη οικονομική δραστηριότητα. Η ιδιοκτησία γης είναι ένα από τα βασικότερα προνόμια του πολίτη μιας πόλης και η βασική πηγή πλούτου στις ελληνιστικές πόλεις.

Οι συνέπειες του πολέμου στην αγροτική παραγωγή ποικίλουν και αυτό λόγω μιας ιδιομορφίας που έχει η οργάνωση της αγροτικής παραγωγής στην αρχαιότητα. Στην ελληνιστική εποχή δεν έχουμε, όπως π.χ. στην Ιταλία την εποχή της ρωμαϊκής επέκτασης, μεγάλη ιδιοκτησία γης, δηλαδή τεράστια κτήματα στις περισσότερες πόλεις, τα λεγόμενα λατιφούντια, αντίθετα στις περισσότερες πόλεις, τόσο στην κλασική όσο και στην ελληνιστική εποχή, παρατηρούμε την προσπάθεια των ιδιοκτητών γης να έχουν κτήματα διάσπαρτα στα εδάφη. Αυτό προσφέρει και ένα οικονομικό πλεονέκτημα, διότι είναι πλεονέκτημα το να έχει κανένας κτήματα και σε πεδινά εδάφη παραδείγματος χάριν κατάλληλα για την καλλιέργεια σιταριού, αλλά να χρησιμοποιεί και τις πλαγιές λόφων κατάλληλες παραδείγματος χάριν για την καλλιέργεια της αμπέλου. Αλλά ένα άλλο βασικό πλεονέκτημα που προσφέρει αυτή η αποσπασματική ιδιοκτησία, η διάσπαρτη ιδιοκτησία σε διάφορες περιοχές των εδαφών μιας πόλης, δεν είναι μόνο η χρήση ποικιλίας εδαφών, αλλά είναι και το γεγονός ότι όταν μία περιοχή των εδαφών της πόλης δέχεται επίθεση, μια άλλη μπορεί να σωθεί. Έτσι, αν κάποιος ιδιοκτήτης γης υποστεί μια καταστροφή σε κάποια περιοχή που δέχεται επίθεση, θα έχει πάλι κάποια μικρή ιδιοκτησία η οποία θα του επιτρέψει να ανταπεξέλθει στις υποχρεώσεις του και να έχει κάποιο εισόδημα.

Ένας άλλος λόγος που η καταστροφή στην αγροτική παραγωγή μερικές φορές ήταν περιορισμένη, είναι και το γεγονός ότι το κάψιμο των αγρών δεν είναι ιδιαίτερα εύκολη υπόθεση, δηλαδή χρειάζεται και ο επιτιθέμενος στρατός να υποβληθεί σε κόπους για να μπορέσει να καταστρέψει τους αγρούς. Ακόμα πιο δύσκολη είναι η καταστροφή δέντρων, το

κόψιμο δέντρων ή το κάψιμό τους. Πολλές φορές τα δέντρα, τα οποία είναι σημαντικά για την παραγωγή, δεν βρίσκονται σε πεδινά εδάφη, βρίσκονται σε λόφους, επομένως ο στρατός θα πρέπει να ανεβεί στους λόφους για να μπορέσει να τα καταστρέψει και αυτό απαιτεί κόπο.

Παρά τις δυσκολίες που έχει ένας επιτιθέμενος στρατός στο να καταστρέψει την αγροτική παραγωγή, παρ' όλα αυτά, οι καταστροφές τις οποίες υφίσταντο οι ελληνιστικές πόλεις κατά τη διάρκεια πολέμων ήταν τεράστιες. Και είναι βέβαιο ότι υπήρχαν σημαντικά προβλήματα και αυτό το συμπεραίνουμε από το γεγονός ότι πολύ συχνά οι πόλεις καλούσαν σε βοήθεια και βασιλείς, αλλά και τους πολίτες τους και ήταν υποχρεωμένες να παίρνουν δάνεια, ακριβώς για να καλύψουν αυτές τις ανάγκες.

Ο Φίλων ο Βυζάντιος, ο συγγραφέας τακτικών και πολιορκητικών εγχειριδίων τον οποίο έχω αναφέρει πολλές φορές σε αυτό το μάθημα, δίνει μια συμβουλή στους στρατηγούς όταν ξεκινούν την πολιορκία μιας πόλης: να μην επιτρέπουν στους στρατιώτες τους να καταστρέψουν τους αγρούς ή να πάρουν ζωτροφή, ώστε να ενθαρρύνουν τον πολιορκούμενο πληθυσμό να συνθηκολογήσει, πριν καταστραφεί η περιουσία του. Όταν θα έχει καταστραφεί η περιουσία, όταν δεν θα έχει τίποτα πια να χάσει, θα είναι πιο δύσκολη η συνθηκολόγηση.

Το γεγονός ότι ο Φίλων θεωρεί αναγκαίο να δώσει αυτή τη συμβουλή στους στρατηγούς, να εμποδίσουν το κάψιμο των αγρών και την κλοπή των ζωτροφών, δείχνει ότι αυτό ήταν μία συνηθισμένη πρακτική, διαφορετικά δεν θα χρειαζόταν να δίνει αυτήν την εντολή. Σε περίπτωση όμως που η πολιορκία κρατούσε μεγαλύτερο διάστημα, σε αυτήν την περίπτωση ο Φίλων συνιστά στους επιτιθέμενους να καταστρέψουν και το σιτάρι, να καταστρέψουν τους αμπελώνες και να δηλητηριάσουν τις πηγές του νερού.

Ακριβώς αυτά τα θέματα με τα οποία ασχολείται ο Φίλων στα συγγράμματά του, είναι ακριβώς αντικείμενα τα οποία βρίσκουμε και σε ένα διάγραμμα ενός Μακεδόνα βασιλιά, μάλλον του Φιλίππου Ε', ένα διάγραμμα δηλαδή, μία διάταξη, μία εντολή, η οποία σχετίζεται με τη λειτουργία του μακεδονικού στρατού. Είναι απαγορεύσεις για την κλοπή ζωτροφής και την καταστροφή αγρών. Είναι ακριβώς φαινόμενα τα οποία γίνονταν και για αυτόν τον λόγο ακριβώς απαγορεύονταν.

Οι συνέπειες που έχει ο πόλεμος για έναν αγρότη, δεν είναι μόνο οι συνέπειες που οφείλονται στην επίθεση ενός εχθρικού στρατού, μερικές φορές είναι οι συνέπειες που οφείλονται στην παρουσία συμμάχων. Γιατί και οι σύμμαχοι κάπου θα στρατοπεδεύσουν, θα χρειαστεί εκείνοι που τους έχουν καλέσει να τους θρέψουν και ενδέχεται να προκαλέσουν καταστροφές.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το γεγονός ότι σε ένα μίσθωμα ενός κομματιού γης στην Αττική, αναφέρεται ως αιτία να μην μπορέσει να πληρώσει ο μισθωτής του χωραφιού το χρωστούμενο μίσθωμα, λόγω *"πολεμίων εισβολής και φιλίου στρατοπέδου"*, δηλ. να αντιμετωπίζει δυσκολίες, όχι μόνον λόγω της εισβολής εχθρών *"πολεμίων εισβολής"*, αλλά και *"φιλίου στρατοπέδου"*, δηλαδή λόγω της παρουσίας συμμαχικών δυνάμεων οι οποίες θα βλάψουν την ιδιοκτησία του, θα βλάψουν το χωράφι και θα τον εμποδίσουν να ασκήσει την καλλιέργεια.

Όλοι αυτοί οι φόβοι δεν ήταν απλώς προϊόν της φαντασίας τους, ήταν πραγματική η καταστροφή στην αγροτική παραγωγή, ήταν πάρα πολύ συνηθισμένη. Το γεγονός ότι οι Αθηναίοι έφηβοι το 107 π.Χ., τιμούνται επειδή έκαναν περιπολίες στην ύπαιθρο της Αττικής χωρίς να βλάψουν τους γεωργούς, το γεγονός ότι είναι αναγκαίο να τιμηθούν οι Αθηναίοι έφηβοι γι' αυτό, δείχνει ότι αυτό δεν ήταν ιδιαίτερα συνηθισμένο. Ακριβώς το αντίθετο

συνέβαινε, πολλές φορές οι περιπολίες αυτές να έχουν αρνητικές συνέπειες για τη γεωργία.

Μερικές φορές και η ύπαρξη τειχών, δηλαδή οχυρώσεων, έχει αρνητικές συνέπειες για τη γεωργία, διότι περιοχές που βρίσκονται κοντά στα τείχη δεν επιτρέπεται να καλλιεργηθούν. Γνωρίζουμε λόγου χάρη ότι όταν κτίστηκαν τείχη στην Έφεσο γύρω στο 290 π.Χ., ήταν υποχρεωμένοι να αφήσουν, 50 πόδια –15 μέτρα– έξω από τα τείχη και άλλα 40 πόδια μέσα από τα τείχη, ακαλλιέργητα και ακάλυπτα, ώστε να μπορούν να χρησιμοποιηθούν για αμυντικές ανάγκες.

Άλλοι λόγοι που ο πόλεμος επηρεάζει την αγροτική παραγωγή, είναι πολύ απλά το γεγονός, ότι οι αγρότες είναι υποχρεωμένοι να στρατευθούν. Στη Σέλγη γνωρίζουμε ότι κατά τη διάρκεια ενός πολέμου τα στρατεύματα αποσύρθηκαν, επειδή πλησίαζε ο χρόνος του θερισμού και αρνήθηκαν, μάλλον δεν ήταν δυνατόν να συνεχίσουν τον πόλεμο, επειδή έπρεπε να επιστρέψουν στα χωράφια τους και να συμμετάσχουν στον θερισμό. Πολύ περισσότερες είναι όμως οι περιπτώσεις που οι αγρότες δεν μπορούσαν να επιστρέψουν στα χωράφια τους και η σοδειά χανόταν, ακριβώς λόγω του πολέμου.

Μια άλλη συνέπεια αρνητική στην αγροτική παραγωγή, είναι το γεγονός ότι ένας πόλεμος, μια εχθρική εισβολή αλλά και ένας συνηθισμένος πόλεμος, δίνει τη δυνατότητα στον μη ελεύθερο πληθυσμό της υπαίθρου, δηλαδή στους δούλους, να δραπετεύσουν και αυτό σημαίνει απώλεια ανθρώπινου δυναμικού. Αλλά και εκείνοι οι οποίοι είναι ελεύθεροι κατά τη διάρκεια μιας εισβολής, θα εγκαταλείψουν τα χωράφια τους για να αναζητήσουν προστασία πίσω από τα τείχη της πόλης, αφήνοντας επομένως τα χωράφια ακαλλιέργητα, αλλά ταυτόχρονα σημαίνοντας και επί πλέον δαπάνες για την πόλη, διότι κάπως θα πρέπει να τραφούν.

Ο Ευμένης του Περγάμου για να ενθαρρύνει τον πληθυσμό να επιστρέψει στη γεωργία ήταν αναγκασμένος π.χ. να πάρει μέτρα όπως η μείωση των φόρων σε κείνους οι οποίοι έφευγαν από τις πόλεις και επέστρεφαν στις αγροτικές περιοχές, μετά από έναν πόλεμο. Τις δυσκολίες αυτές τις βλέπουμε και όταν π.χ. η Σαμοθράκη ζήτησε από ένα διοικητή του πτολεμαϊκού στρατού σε κείνη την περιοχή, να τους βοηθήσει στην κατασκευή ενός οχυρώματος, ώστε να ενθαρρυνθεί ο πληθυσμός της Σαμοθράκης να εγκατασταθεί στα απέναντι εδάφη της Θράκης, στην Περαία της Σαμοθράκης, ώστε να μπορεί να καλλιεργήσει αυτά τα εδάφη.

Συνέπειες για την ύπαιθρο είναι το γεγονός ότι στην ύπαιθρο γίνονται πολύ συχνά μάχες και αυτό σημαίνει καταστροφή, είναι η δραπετεύση των δούλων την οποία ανέφερα ήδη, αλλά είναι και πέρα από την καταστροφή της σοδειάς, η καταστροφή αποθηκών, η καταστροφή εργαλείων και η κλοπή ζώων. Είναι πολύ πιο εύκολο να πάρει κανένας μαζί του κοπάδια ζώων, από το να κάψει αγρούς ή να κόψει ελιές. Αλλά όπως είπα και προηγουμένως, μερικές φορές οι συνέπειες είναι η απώλεια του ανθρώπινου δυναμικού και αυτές είναι συνέπειες οι οποίες δεν μπορούν να καλυφθούν άμεσα. Η σοδειά που χάνει κανένας μια χρονιά μπορεί να την καλύψει την επόμενη, αλλά την απώλεια ανθρώπινου δυναμικού είτε από θάνατο, είτε από αιχμαλωσία, είτε από φυγή δούλων, δεν μπορεί να την καλύψει εύκολα. Ένα παράδειγμα είναι το γεγονός ότι οι κάτοικοι της Ελατίας έζησαν επί οκτώ χρόνια ως φυγάδες στη Στύμφαλο της Αρκαδίας, που σημαίνει ότι επί οκτώ χρόνια τα εδάφη τους έμειναν ακαλλιέργητα.

Όλα αυτά έχουν μακροχρόνιες συνέπειες. Ένα παράδειγμα: Η κοπή μιας ελιάς σημαίνει ότι επί μία περίοδο επτά χρόνων ενδεχομένως και περισσότερο, ο ιδιοκτήτης της ελιάς θα στερηθεί είκοσι κιλά λαδιού, που αντιστοιχούν περίπου στην ετήσια κατανάλωση ενός ατόμου, διότι θα περιμένει να ξαναφυτέψει μια ελιά και να μεγαλώσει και να έχει σοδειά κάθε δεύτερη χρονιά. Ένα άλλο παράδειγμα: Στη γεωργία στην αρχαία Ελλάδα, στη γεωργική παραγωγή, έχει πολύ

μεγάλη σημασία η ύπαρξη ανδρών, αυτά που λέμε σήμερα πεζούλες. Και αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι πολλές περιοχές στην Ελλάδα δεν είναι πεδινές, αλλά αποτελούνται από λόφους. Για να μπορέσει κανένας να καλλιεργήσει και τους λόφους –αυτό είναι κάτι το οποίο γνωρίζουμε και σήμερα κυρίως στα ελληνικά νησιά– κατασκευάζονται άνδρα, πεζούλες, και στα εδάφη της πεζούλας μπορεί κανένας να έχει ένα μικρό χωράφι, να καλλιεργήσει οπωροφόρα δένδρα, ελιές, να έχει μία κασίδα για το γάλα, δηλαδή να χρησιμοποιήσει αυτά τα εδάφη για αγροτική παραγωγή. Όμως οι πεζούλες χρειάζονται συνεχή επιμέλεια. Άμα τις παραμελήσει κανένας για δύο-τρία χρόνια, οι πεζούλες θα καταστραφούν, τα χώματα τα οποία έχουν συγκεντρωθεί θα αρχίσουν να χάνονται και αυτό έχει φοβερά αρνητικές συνέπειες για την καλλιέργεια της γης.

Όλες αυτές οι καταστροφές συνεπάγονται ελλείψεις, καταστροφή σοδειάς σε μια πόλη σημαίνει ότι θα πρέπει να εισαγάγει από κάπου αλλού το σιτάρι, αυτό συνεπάγεται υψηλότερες τιμές και το αποτέλεσμα είναι αυτό που χαρακτηρίζει μια επιγραφή ως “σπανοσιτία”, η έλλειψη δηλαδή τροφίμων, η σιτοδεία. Είναι πολλές τέτοιες περιπτώσεις που οι αρχαίες πηγές αναφέρονται στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι πόλεις, ακριβώς λόγω της απώλειας της αγροτικής παραγωγής, είτε για μία χρονιά, είτε για μεγαλύτερη χρονική περίοδο.

Ας δούμε το παράδειγμα της πόλης Κίος στη Μικρά Ασία. Η Κίος ήταν μια αποικία της Μιλήτου και ως αποικία της Μιλήτου ήταν υποχρεωμένη να στέλνει μια φορά τον χρόνο μία αργυρή φιάλη, δηλαδή ένα αγγείο αργυρό στον Απόλλωνα τον Διδυμαία, δηλαδή στα Δίδυμα, ένα σημαντικό ιερό κοντά στη Μίλητο. Όμως λόγω των καταστροφών τις οποίες είχε υποστεί η Κίος από πολέμους, οι Κίοι δεν ήταν σε θέση να στείλουν, να εκπληρώσουν αυτήν τη θρησκευτική τους υποχρέωση, δηλαδή μία φορά τον χρόνο να στείλουν μία αργυρή φιάλη. Δεν είναι μόνο η δυσκολία που είχε η Κίος να ανταπεξέλθει σε αυτήν τη θρησκευτική υποχρέωση που έχει σημασία, σημασία έχει και η απάντηση της Μιλήτου. Απαντούν οι Μιλήσιοι:

«Αν και οι ίδιοι δεν είχαμε υποφέρει λόγω των πολέμων και της απώλειας της σοδειάς κι αν δεν ήταν αδύνατο για τον δήμο να επιτρέψει τη μη προσφορά της απαρχής την οποία δικαιούται ο Θεός, επειδή ο σχετικός νόμος το απαγορεύει, ο δήμος μας θα έκανε ό,τι περνούσε από το χέρι του για να δεχθεί το αίτημα των Κιανών σε αυτό το ζήτημα.» Τώρα όμως, το μόνο που επιτρέπεται να κάνει, είναι να σας επιτρέψει να παραδώσετε τις φιάλες που οφείλετε, όποτε νομίζετε ότι μπορείτε να το κάνετε.

Το 197 π.Χ. οι απεσταλμένοι μιας άγνωστης πόλης σε κάποιο στρατιωτικό αξιωματούχο του Αντιόχου Γ', του βασιλιά των Σελευκιδών, εξηγούν την τραγική κατάσταση στην οποία βρίσκεται η πόλη τους. Έχει καεί κατά τη διάρκεια ενός πολέμου, οι περισσότεροι πολίτες έχουν χάσει την περιουσία τους. Για να ανταπεξέλθουν σε αυτήν την κατάσταση, ζητούν απαλλαγή από φόρους. Τελικά ο αξιωματούχος του Αντιόχου τους επιτρέπει επί επτά χρόνια να μην πληρώσουν τους φόρους, ακριβώς ώστε να μπορέσει να κρατήσει τον πληθυσμό σε αυτήν την πόλη.

Αυτά τα επιλεγμένα παραδείγματα σας δίνουν μία εικόνα για τις οικονομικές συνέπειες, τις αρνητικές οικονομικές συνέπειες των πολέμων στην ελληνιστική εποχή. Πόλεμοι δεν θα γίνονταν αν υπήρχαν μόνο χαμένοι. Πόλεμοι γίνονταν και γίνονται επειδή υπάρχουν εκείνοι οι οποίοι κερδίζουν. Και αυτό το αντικείμενο, δηλαδή το κέρδος του πολέμου, αλλά και τα μέσα με τα οποία οι ελληνιστικές πόλεις αντιμετώπιζαν τις προκλήσεις του πολέμου, θα τις εξετάσω

στο επόμενο μάθημα.

Πηγές—Βοηθητικό υλικό

49. Ψήφισμα της Μιλήτου για το αίτημα της Κίου για απαλλαγή από την ετήσια προσφορά μιας ασημένιας φιάλης στον Απόλλωνα, 2ος αι, π.Χ., *Milet* I.3. 141:

«Αν και οι ίδιοι δεν είχαμε υποφέρει λόγω των πολέμων και της απώλειας της σοδειάς, κι αν δεν ήταν αδύνατο για τον δήμο να επιτρέψει την μη προσφορά της απαρχής την οποία δικαιούται ο θεός, επειδή ο σχετικός νόμος το απαγορεύει, ο δήμος θα έκανε ότι περνούσε από το χέρι του για να δεχτεί το αίτημα των Κιανών σε αυτό το ζήτημα».

3.3: Πόλεμος και οικονομία II

V3.3.1 Πόλεμος και δημοσιονομικά μέτρα (19')

<https://youtu.be/6LU3I6HxqDE>

απομαγνητοφώνηση thwmh / αντιπαραβολή Vagstel

Όπως εξήγησα στα προηγούμενα μαθήματα, οι πόλεμοι αποτελούσαν –τόσο για τις πόλεις όσο και για τα βασίλεια– μεγάλες προκλήσεις. Για να τις αντιμετωπίσουν, έπρεπε να πάρουν μέτρα. Κάποια από αυτά είναι έκτακτα και συνδέονται με τις ιδιαίτερες συνθήκες κάποιου πολέμου· άλλα μέτρα είναι πάγια. Και φυσικά τα μέτρα είναι διαφορετικά για τις πόλεις, που αντιμετωπίζουν διαφορετικές ανάγκες και έχουν διαφορετικές δυνατότητες· και είναι άλλα για τα ελληνιστικά βασίλεια, τα οποία έχουν μια εντελώς διαφορετική μορφή της οργάνωσης των δημοσιονομικών τους π.χ. το βασίλειο των Πτολεμαίων στην Αίγυπτο, έχει τεράστια έσοδα από την καλλιέργεια των αγρών στην περιοχή που πλημμυρίζουν τα νερά του Νείλου αλλά και από το μονοπώλιο σχεδόν του συνόλου της αγροτικής παραγωγής.

Έσοδα έχουν τα ελληνιστικά βασίλεια και από τους πολέμους. Είναι ένα είδος ανακύκλωσης, ίσως και φαύλου κύκλου (θα αναφερθώ και σ' αυτό στη συνέχεια). Τα λάφυρα ενός πολέμου χρησιμοποιούνται για να χρηματοδοτήσουν τον επόμενο, και αυτό τον επόμενο, μέχρι που κάποια ήττα διακόπτει αυτόν τον φαύλο κύκλο και αναζητούνται νέες πηγές χρηματοδότησης των πολέμων.

Φυσικά τα βασίλεια έχουν και διαφορετικού τύπου ανάγκες. Οι βασιλείς δεν έχουν να χρηματοδοτήσουν μόνο τις αμυντικές ανάγκες μιας πόλης (της πρωτεύουσας), την προστασία των συνόρων, τη συντήρηση ενός μεγάλου μισθοφορικού στρατού, αλλά έχουν π.χ. και την ευθύνη να ελέγχουν και να προστατεύουν δρόμους, νησιά, φυλάκια: π.χ. μια από τις ευθύνες των Πτολεμαίων είναι να αναλάβουν την προστασία των μεγάλων δρόμων των καραβανιών, τα οποία οδηγούν και από την Εγγύς Ανατολή προς την Αίγυπτο, αλλά και μέσα στην Αίγυπτο, μεταφέροντας προϊόντα από τη μία περιοχή στην άλλη.

Ένας τρόπος αντιμετώπισης αυτών των αναγκών είναι π.χ. να παραχωρούν γη στο μόνιμο στρατό, τους κλήρους, με αποτέλεσμα να μην χρειάζεται διαφορετικού τύπου χρηματοδότηση. Με την παροχή κλήρων, οι στρατιώτες των ελληνιστικών βασιλείων μπορούν να έχουν ένα σταθερό εισόδημα.

Οι πόλεις αντιμετωπίζουν διαφορετικές δυσκολίες και τις αντιμετωπίζουν με διαφορετικούς τρόπους, ακριβώς επειδή δεν έχουν αυτές τις δυνατότητες και αυτού του είδους τα έσοδα. Για πολύ μεγάλο διάστημα, θεωρούνταν ότι η αρχαία ελληνική οικονομία ήταν κάπως πρωτόγονη στην οργάνωσή της. Πρόσφατες μελέτες και κυρίως η εξέταση όλου του υλικού, το οποίο συνίσταται όχι μόνο στις πληροφορίες που μας δίνουν φιλολογικές γραμματειακές πηγές αλλά στις πληροφορίες που μας δίνουν κυρίως επιγραφές, έχουν διορθώσει κατά πολύ αυτή την εικόνα.

Μπορεί οι αρχαίες ελληνικές πόλεις να μην έχουν ένα ανάλογο σύστημα φορολόγησης όπως το σημερινό (δηλαδή με φορολόγηση εισοδήματος ή φορολόγηση της ακίνητης περιουσίας), έχουν όμως παρ' όλα αυτά μια οργανωμένη δημοσιονομία, μια οργανωμένη διοίκηση (αυτός είναι ο αρχαίος ελληνικός όρος ο οποίος χρησιμοποιείται για τη δημόσια οικονομία). Έχουν οργανωμένη διοίκηση, ο αντίστοιχος αξιωματούχος στις ελληνικές πόλεις είναι ο “επί της διοικήσεως”· υπάρχουν επίσης αξιωματούχοι με τον τίτλο του ταμία, οι οποίοι ασχολούνται με

δημοσιονομικά θέματα.

Επίσης γνωρίζουμε ότι υπάρχει οργανωμένος προϋπολογισμός: Όροι όπως ο μερισμός, δηλαδή η ανάθεση συγκεκριμένων ποσών για συγκεκριμένες δαπάνες, όροι όπως η “ανάταξις” και η “διάταξις” –δηλαδή η καταβολή ποσών από έναν κλάδο του προϋπολογισμού σε κάποιον άλλο– δείχνουν την πολύπλοκη δημοσιονομική διοίκηση στον αρχαίο κόσμο, ιδίως στην ελληνιστική εποχή. Για ορισμένες ανάγκες υπάρχει πάγιος προϋπολογισμός, για άλλες ανάγκες υπάρχουν μέτρα τα οποία λαμβάνονται κάθε φορά ξεχωριστά.

Υπάρχουν διαφορετικοί τύποι εσόδων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν από τις πόλεις για την κάλυψη των στρατιωτικών και αμυντικών τους δαπανών. Όπως είπα προηγουμένως, δεν υπάρχει άμεση φορολόγηση (φορολόγηση εισοδήματος), υπάρχει όμως φορολόγηση με τον τύπο δασμών, για αντικείμενα τα οποία εισάγονται και εξάγονται, υπάρχουν έσοδα από την εκμίσθωση δημοσίων γαιών ή λατομείων, από την εκμετάλλευση άλλων δημοσίων πόρων, π.χ. για να δοθεί άδεια για ψάρεμα σε ορισμένες περιοχές ή εκείνοι που θέλουν να τις εκμεταλλευτούν (την ιχθυοκαλλιέργεια ή την αλιεία) πληρώνουν αντιστοίχως δασμούς στην πόλη και όλα αυτά συμβάλλουν στην ανάπτυξη της δημόσιας οικονομίας.

Μία σημαντική πηγή εσόδων είναι τα λάφυρα από πολέμους ή –στις περιπτώσεις που στρατιώτες (όπως στην Κρήτη, την Αιτωλία και άλλες περιοχές) συμμετέχουν σε επιδρομές– η φορολόγηση των λαφύρων, από τα λάφυρα τα οποία κερδίζουν οι στρατιώτες.

Μερικές φορές, ο προϋπολογισμός –όπως ανέφερα– είναι μόνιμος, άλλοτε είναι προσωρινός. Τον μόνιμο προϋπολογισμό μπορούμε να τον διαπιστώσουμε σε περιπτώσεις που διάφορες πόλεις έχουν ένα ειδικό κονδύλιο για τη *φυλακή* (δηλαδή για την προστασία της πόλης) ή ειδικό κονδύλιο για τη χρηματοδότηση του στρατού, τα λεγόμενα στρατιωτικά, ειδικό κονδύλιο για την οικοδόμηση και τη διατήρηση (τη συντήρηση) των τειχών της πόλεως –είναι τα τειχοποικιά– ή ο λόγος της οχυρώσεως (ο “λόγος” έχει τη σημερινή έννοια του λογαριασμού). Επίσης, για έκτακτες ανάγκες, υπάρχουν τα σιτωνικά χρήματα (δηλαδή χρήματα τα οποία δίνονται για την αγορά σιταριού, σίτος και ώνιον, αγορά σιταριού) όταν οι τιμές είναι χαμηλές, ώστε να δημιουργηθεί σημαντικό απόθεμα στις αποθήκες των πόλεων και να μπορεί να διατεθεί σε χαμηλή τιμή, όποτε οι πόλεις αντιμετωπίζουν ανάγκες. Υπάρχουν επομένως και σημαντικά μέτρα, λίγο πολύ για τον έλεγχο των τιμών και τον έλεγχο της αγοράς.

Ένας σημαντικός θεσμός που επιτρέπει στις πόλεις να αντιμετωπίσουν τις διάφορες δημόσιες δαπάνες, είναι να αναθέτουν τις δημόσιες δαπάνες σε πλούσιους πολίτες. Αυτό το σύστημα έχει την ονομασία λειτουργία. Η λειτουργία είναι η ανάθεση μιας συγκεκριμένης κατηγορίας δημόσιας δαπάνης σε έναν πολίτη, ο οποίος θεωρείται ότι έχει σημαντική κινητή και ακίνητη περιουσία. Σε περίπτωση που ο πολίτης –αυτό τουλάχιστον ισχύει στην κλασσική Αθήνα– αρνηθεί να αναλάβει αυτή τη λειτουργία ισχυριζόμενος ότι η περιουσία του είναι μικρή, έχει τη δυνατότητα να υποδείξει έναν άλλο πολίτη που έχει μεγαλύτερη περιουσία, προτείνοντας να αναλάβει τη λειτουργία ο άλλος πολίτης. Αλλά σ’ αυτή την περίπτωση η ανταλλαγή των ευθυνών, των υποχρεώσεων, σημαίνει και ανταλλαγή της περιουσίας. Δηλαδή σ’ αυτή την περίπτωση, ο πολίτης που αρνείται να αναλάβει τη λειτουργία, θα ανταλλάξει την περιουσία του με τον πολίτη που θεωρεί ότι έχει μεγαλύτερη περιουσία. Αυτό δεν γνωρίζουμε να συμβαίνει ιδιαίτερα συχνά· συνήθως οι πολίτες αναλαμβάνουν –αγόγγυστα ή όχι– τις λειτουργίες, αναλαμβάνοντας έτσι τις δημόσιες δαπάνες.

Πολλές από αυτές τις λειτουργίες σχετίζονται με ειρηνικές δραστηριότητες. Είναι π.χ. η χορηγία, τα έξοδα για την οργάνωση θεατρικών παραστάσεων. Είναι η αγωνοθεσία, τα έξοδα

για την οργάνωση αγώνων. Είναι η γυμνασιαρχία, τα έξοδα για τη λειτουργία του γυμνασίου. Πολλές όμως από αυτές τις δημόσιες δαπάνες σχετίζονται άμεσα με την άμυνα των πόλεων, π.χ. στην Πριήνη, λειτουργία ήταν η εκτροφή αλόγων, πολεμικών ίππων που θα χρησιμοποιηθούν για τον πόλεμο. Λειτουργία είναι επίσης η τριηραρχία, μια λειτουργία την οποία συναντούμε σε πολλές πόλεις. Δηλαδή ένας πολίτης ή ομάδα πολιτών, αναλαμβάνουν τα έξοδα για τη συντήρηση μιας τριήρης, δηλαδή ενός πλοίου με τρεις σειρές κουπιών (δηλαδή του κλασσικού ελληνικού πολεμικού πλοίου). Ο τριήραρχος δεν είναι υποχρεωμένος να είναι και ο κυβερνήτης του πλοίου, π.χ. στη Ρόδο –γνωρίζουμε– ο τριήραρχος αναλαμβάνει τα έξοδα, αλλά ένας άλλος –ο επίπλους– είναι εκείνος ο οποίος αναλαμβάνει τη διοίκηση του πλοίου.

Σε άλλες περιπτώσεις, έχουμε λύσεις της στιγμής, δηλαδή την αντιμετώπιση των πολεμικών αναγκών με μέτρα τα οποία παίρνονται πρόσκαιρα, για να αντιμετωπιστούν έκτακτες ανάγκες. Ένα παράδειγμα, όταν η Κως αντιμετώπισε συνεχείς πειρατικές επιδρομές από τους Κρήτες και έπρεπε να ενισχύσει τα οχυρά και τα τείχη, αναγκάστηκε να πάρει ξυλεία, η οποία είχε αγοραστεί για τις ανάγκες της κατασκευής μιας στοάς και να χρησιμοποιήσει αυτή την ξυλεία για τις αμυντικές της ανάγκες. Ένα άλλο παράδειγμα, είναι το παράδειγμα της Κύμης (όχι της Κύμης της Ευβοίας, αλλά της Κύμης της Αιολίδος, στη βορειοδυτική Μικρά Ασία) όπου όλα τα έσοδα από τους δασμούς του εμπορίου του σιταριού, χρησιμοποιήθηκαν μία συγκεκριμένη χρονιά για να αγοραστούν ασπίδες.

Κατά καιρούς, για να αντιμετωπιστούν οι ανάγκες ιδίως της σιτοδείας (δηλαδή για να υπάρξει επάρκεια σιταριού σε περίοδο πολέμου), μπορούν να ληφθούν και μέτρα ελέγχου του εμπορίου, π.χ. το Αχαϊκό Κοινό απαγόρευσε την εξαγωγή σιταριού, το 191 π.Χ., κατά τη διάρκεια ενός πολέμου ανάμεσα στη Ρώμη και τον Αντίοχο Γ' της Συρίας.

Μία άλλη μέθοδος για την εξασφάλιση πόρων για τις αμυντικές ανάγκες των πόλεων είναι η επίδοσις· είναι μία μέθοδος την οποία έχω αναφέρει και σε προηγούμενα μαθήματα. Κατά την επίδοση, μία πόλη αναγγέλλει ότι πρόκειται να ζητήσει από τους πολίτες –εθελοντικά, μια συγκεκριμένη ημέρα– να προσφέρουν ένα ποσό για συγκεκριμένες ανάγκες. Η επίδοσις πάντοτε προαναγγέλλεται. Πάντοτε υπάρχει κάποια τιμή για εκείνους οι οποίοι θα συμμετάσχουν στην επίδοση. Τα ονόματά τους π.χ. αναγράφονται σε δημόσιους χώρους σαν ευεργέτες της πόλης. Και μάλιστα είναι ενδιαφέρον ότι –για να τηρηθούν και οι κανόνες της δημοκρατίας– σε ορισμένες περιπτώσεις, αυτοί οι οποίοι αναφέρονται πρώτοι σε μια επίδοση, δεν είναι απαραίτητα αυτοί οι οποίοι θα δώσουν το μεγαλύτερο ποσό, αλλά εκείνοι που θα δώσουν πρώτοι ένα ποσό. Δηλαδή, αυτό το οποίο επιβραβεύεται δεν είναι ο πλούτος, αλλά είναι η προθυμία.

Όταν αναγγέλλεται μια επίδοση, προαναγγέλλεται επίσης και ο λόγος για τον οποίο είναι αναγκαία, π.χ. για τη *φυλακήν* της πόλεως, δηλαδή για την προστασία της πόλης· τη φυλακήν της χώρας, την προστασία της υπαίθρου· ή τη σωτηρία της πόλεως, όταν απειλείται η ίδια η ανεξαρτησία και η ύπαρξη μιας πόλης. Μερικές φορές αυτοί οι προσδιορισμοί είναι τόσο γενικοί, όπως π.χ. παρασκευή του πολέμου ή προετοιμασία του πολέμου. Μερικές φορές όμως, ο σκοπός της επιδόσεως προσδιορίζεται πολύ συγκεκριμένα, π.χ. η κατασκευή τειχών, η προστασία της αγροτικής παραγωγής, η εξασφάλιση μισθών και τροφής για τους στρατιώτες (δηλαδή η μισθοφορά ή το σιτηρέσιον), η κατασκευή ή επισκευή ενός λιμανιού, ή η κάλυψη των εξόδων πολεμικών πλοίων.

Τα ποσά με τα οποία συνεισφέρουν οι πολίτες στις επιδόσεις μπορεί να ποικίλλουν, από λίγες

δραχμές (δηλαδή λίγα μεροκάματα ενός πολίτη), μέχρι πολύ μεγάλα ποσά όπως 20.000 δραχμές (είναι το μεγαλύτερο ποσό που μαρτυρείται σε μία επίδοση). Εκτός από τις επιδόσεις, που είναι εθελοντικές προσφορές, υπάρχουν και έκτακτες προσφορές από τους πολίτες –οι έκτακτοι φόροι– οι λεγόμενες εισφορές ή τέλη. Συνήθως, γνωρίζουμε την ύπαρξη αυτών των εκτάκτων φόρων όταν κάποιος απαλλάσσεται. Όταν κάποιος έχει π.χ. ατέλειαν σώματος, δηλαδή απαλλαγή από τη φορολογία προσώπου (κατά κεφαλήν φόρο), αυτό δείχνει ότι κάποιοι άλλοι είναι υποχρεωμένοι να τον πληρώσουν.

Εκτός από αυτά τα μέτρα τα οποία λαμβάνουν οι πόλεις για να καλύψουν τις ανάγκες με τα δικά τους μέσα και από τους δικούς τους πολίτες, μια πολύ συνηθισμένη μέθοδος των πόλεων, είναι να ζητήσουν δωρεές από βασιλείς. Πολλοί βασιλείς ανταποκρίνονται σε αυτές τις εκκλήσεις, διότι με τον τρόπο αυτό εξασφαλίζουν τη νομιμοφροσύνη και την υπακοή των πόλεων στους δικούς τους πολέμους. Σε άλλες περιπτώσεις, εκείνοι οι οποίοι συμβάλλουν στην άμυνα των πόλεων είναι οι ευεργέτες.

Αλλά μία συνηθισμένη μέθοδος για την εξασφάλιση πόρων, είναι το δάνειο. Δεν χρειάζεται να εξηγήσω τους λόγους που οδηγούν μία πόλη, μία κοινότητα, ένα κράτος να λάβει δάνεια και δεν χρειάζεται να εξηγήσω ότι τις περισσότερες φορές αυτά τα δάνεια είναι πολύ δύσκολο να ξεπληρωθούν. Παραδείγματος χάριν, το Άργος, μια “τυχερή” πόλη, μπόρεσε να πάρει ένα άτοκο δάνειο από τη Ρόδο (ένα μεγάλο ποσό: 100 τάλαντα), για να μπορέσει να επιδιορθώσει τα τείχη. Συνήθως μαθαίνουμε για τα δάνεια από τις περιπτώσεις που πόλεις είτε απαλλάσσονται –και επομένως ευχαριστούν τους δανειστές που παραιτήθηκαν του δικαιώματος της αποπληρωμής του δανείου– ή το μαθαίνουμε όταν παίρνουν δάνεια άτοκα ή με χαμηλό τόκο από κάποιους πολίτες.

Και τα δάνεια και οι ευεργεσίες και οι προσφορές των βασιλέων, αποτελούν όμως και ένα μέσο εξάρτησης της πόλης από διάφορους άλλους. Οι πόλεις εξαρτώνται από τους βασιλείς, εξαρτώνται από τους ευεργέτες που είναι μέλη της ελίτ, και –όπως εξήγησα σε προηγούμενο μάθημα– αυτή η εξάρτηση υπονομεύει και τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος και την ανεξαρτησία και αυτονομία των πόλεων.

Μερικές φορές, μαθαίνουμε για αυτές τις περιπτώσεις από τιμητικές επιγραφές, όπως π.χ. για τον πλουσιότερο πολίτη της Ολβίας (μιας πόλης στη βόρεια ακτή της Μαύρης Θάλασσας, στη σημερινή Ουκρανία, στην Κριμαία), τον Πρωτογένη, ο οποίος, όταν οι περισσότεροι πολίτες δεν ήταν σε θέση να αντεπεξέλθουν στις ανάγκες τις αμυντικές της Ολβίας, προσέφερε σημαντικά ποσά, εξασφαλίζοντας επίσης ιδιαίτερες τιμές.

Αυτό το οποίο δεν συναντούμε στην ελληνιστική εποχή (αλλά δεν το συναντούμε και γενικά στην ελληνική ιστορία), είναι η προσπάθεια να αντιμετωπιστούν πάγια προβλήματα, όχι με λύσεις, με ημίμετρα ή με λύσεις οι οποίες λαμβάνονται κάποια δεδομένη στιγμή, αλλά να αντιμετωπιστούν αυτές οι ανάγκες με βαθιές μεταρρυθμίσεις. Κάποια τέτοια στοιχεία υπάρχουν κατά καιρούς, όταν π.χ. πόλεις που αντιμετωπίζουν έλλειψη εσόδων, προσπαθούν να καλλιεργηθούν διάφορα εδάφη τα οποία έχουν παραμείνει ακαλλιεργήτα. Αλλά άλλα μέτρα, για μία ριζική μεταρρύθμιση της δημοσιονομικής οργάνωσης των ελληνικών πόλεων, αυτά δεν τα συναντούμε· και είχαν πολύ μεγάλες συνέπειες (φυσικά αρνητικές συνέπειες). Όταν οι πόλεις αντιμετώπιζαν πολέμους, η συνηθισμένη κατάσταση είναι να μην μπορούν να αντεπεξέλθουν στις αμυντικές τους δαπάνες από τους δημόσιους πόρους, και να αναγκάζονται να ζητήσουν τη συνδρομή βασιλέων ή πλούσιων πολιτών, με αποτέλεσμα να βρίσκονται τελικά υπό την εξάρτηση των βασιλέων και μιας μικρής ολιγαρχίας πλούσιων πολιτών.

V3.3.2 Πολεμοκάπηλοι: Το κέρδος του πολέμου (14')

<https://youtu.be/ICAf8ZOplKM>

απομαγνητοφώνηση Rico / αντιπαραβολή SofiaRizoroulou

Ο ιστορικός Διόδωρος αναφέρεται, στο ΧΧ βιβλίο της *Ιστορίας* του, σ' εκείνους που θεωρούν τις δυστυχίες του πολέμου μια ευκαιρία για να κερδοσκοπήσουν. Αυτή είναι μια εμπειρία την οποία δεν είχαν κάνει μόνον οι ελληνιστικοί Έλληνες, αλλά είναι μια εμπειρία την οποία συναντούμε στην πορεία της ιστορίας όχι μονάχα στην Ελλάδα, αλλά στην παγκόσμια ιστορία. Όπως είπα και σε άλλο μάθημα, πόλεμοι δεν θα γινόντουσαν αν υπήρχαν μόνο χαμένοι· πόλεμοι συνέχιζαν να γίνονται, επειδή υπήρχαν κάποιοι οι οποίοι κέρδιζαν ή θεωρούσαν ότι – τουλάχιστον για κάποια περίοδο– αποκόμιζαν κέρδη από τους πολέμους.

Ο Φίλων ο Βυζάντιος, ο γνωστός μας πια συγγραφέας τακτικών και πολιορκητικών συγγραμμάτων, δίνει μία συμβουλή στους στρατιωτικούς ηγέτες: τους συμβουλεύει να μη τσιγκουνευτούν καθόλου χρήματα για δωροδοκίες και άλλου είδους δαπάνες, όταν ετοιμάζουν μία επίθεση –δωροδοκίες σε υποψήφιους προδότες– *διότι, όπως γράφει, θα πάρετε το πολλαπλάσιο αυτών των χρημάτων, όταν θα καταλάβετε μια πόλη με προδοσία.*

Ο πόλεμος αποτελεί μια επένδυση και η επένδυση αυτή μπορεί να επιφέρει κάποιο κέρδος. Το πιο συνηθισμένο κέρδος είναι τα εδάφη, και οι πόλεμοι οι οποίοι γίνονται για εδαφική επέκταση είναι και οι πιο συνηθισμένοι πόλεμοι στην ελληνιστική εποχή. Μερικοί απ' αυτούς είναι πόλεμοι επεκτατικοί των μεγάλων βασιλείων και αργότερα οι επεκτατικοί πόλεμοι της Ρώμης. Όμως και οι περισσότεροι πόλεμοι οι οποίοι γίνονται ανάμεσα σε ελληνιστικές πόλεις, γίνονται επειδή υπάρχουν συνοριακές διαφορές· γίνονται για την επέκταση των εδαφών, τα οποία θα δώσουν στους πολίτες τη δυνατότητα να κατέχουν γη και θα τους δώσουν επίσης την ευκαιρία να εκμεταλλευτούν του πόρους που υπάρχουν στη γειτονική πόλη, η οποία θα κατακτηθεί.

Γνωρίζουμε πάρα πολλές τέτοιες περιπτώσεις πόλεων, οι οποίες βρίσκονται σ' εμπόλεμη σύρραξη είτε για σύντομα είτε και για μεγάλα διαστήματα· παραδείγματος χάριν η Πριήνη και η Σάμος, επί πολλές δεκαετίες, βρίσκονταν σε σύγκρουση για την κατοχή κάποιων εδαφών στην Περαία, δηλαδή στα εδάφη της Μικράς Ασίας που βρίσκονται απέναντι από τη Σάμο. Δύο σχετικά μικρά νησιά, η Κίμωλος και η Μήλος επίσης βρέθηκαν σε εμπόλεμη κατάσταση –σε σύρραξη– για τον έλεγχο τριών μικρών νησιών: της Πολυαίγας, της Εταιρίας και της Λιβίας· η Πολυαίγα –το νησί με τις πολλές κατσίκες– ήταν προφανώς ένα από εκείνα τα πολλά νησιά του Αιγαίου, στα οποία οι εκτροφείς κατσικιών (οι κτηνοτρόφοι) μεταφέρουν τα κοπάδια τους για να βοσκήσουν και φυσικά αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία σε περιοχές που έχουν ανεπτυγμένη κτηνοτροφία· δηλαδή το να έχουν τη δυνατότητα να αποκτήσουν βοσκοτόπους πέρα από τις καλλιεργημένες περιοχές. Αυτό το φαινόμενο το συναντούμε σε πολλές περιοχές της Ελλάδας, όπου κοπάδια μετακινούνται από χειμαδιά σε άλλους βοσκοτόπους ή μικρά κοπάδια από κατσίκες, γουρούνια κ.λ.π. μεταφέρονται σε άλλες περιοχές, ώστε να μην εμποδίζουν τη γεωργική παραγωγή.

Σε άλλες περιπτώσεις, το κέρδος το οποίο μπορεί να έχει μία πόλη από την κατάκτηση νέων εδαφών, είναι πολύ πιο σημαντικό. Η Επίδαυρος, η Τροιζήνα και η Αρσινόη (δηλαδή τα

Μέθανα) αλλά και η Ερμιόνη, για μεγάλο διάστημα διεκδικούσαν κάποιες περιοχές ορεινές τον 3ο αιώνα π.Χ., λόγω των πόρων που μπορούσαν να εξασφαλίσουν από αυτές τις περιοχές ήταν λατομεία. Επίσης διεκδικούσαν περιοχές κοντά στη θάλασσα, λόγω της ύπαρξης αλυκών και επειδή είχαν τη δυνατότητα να τις χρησιμοποιήσουν για την αλιεία.

Τέτοιες περιπτώσεις, επαναλαμβάνω, είναι πάρα πολύ συχνές, τις συναντούμε σχεδόν σε κάθε περιοχή της Ελλάδας· παραδείγματος χάριν δύο άγνωστες θεσσαλικές πόλεις –δυστυχώς δεν ξέρουμε ποιες ήταν– είχαν μια πολύχρονη διαμάχη για καλλιεργήσιμα εδάφη, για περιοχές που μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την κτηνοτροφία, αλλά και για τη χρήση του ποταμού Πηνειού για την αλιεία· αυτές τις περιπτώσεις τις γνωρίζουμε κυρίως από επιγραφές, που σχετίζονται με τη διαιτησία τρίτων –άλλων πόλεων– οι οποίες προσπαθούσαν να επιλύσουν αυτές τις συνοριακές διαφορές.

Μια χαρακτηριστική περίπτωση τέτοιων προβλημάτων είναι η περίπτωση της Ιεράπυτνας, (δηλαδή της σημερινής Ιεράπετρας) στη νότια ακτή της Κρήτης. Η Ιεράπυτνα, μια σχετικά ύστερη πόλη –πρέπει να δημιουργήθηκε γύρω στον 4ο π.Χ. αιώνα– δημιουργήθηκε στο πιο στενό κομμάτι της Κρήτης – η απόσταση από τη μια ακτή στην άλλη είναι μόλις 12 χιλιόμετρα. Επίσης η Ιεράπυτνα βρίσκεται στο σημείο της Ελλάδας, που έχει τις μικρότερες βροχοπτώσεις· εκεί που μετρούνται συνήθως οι υψηλότερες θερμοκρασίες. Όλα αυτά αποτελούν για μια κοινότητα μια πρόκληση κι αυτή την πρόκληση προσπαθούσε να την αντιμετωπίσει η Ιεράπυτνα με διάφορες συνθήκες, που επέτρεπαν στους πολίτες της να ασκούν οικονομικές δραστηριότητες σε άλλες πόλεις. Στα τέλη όμως του 2ου αιώνα π.Χ. αρχίζει μία επέκταση της Ιεράπυτνας, η οποία σχετίζεται με το γεγονός ότι –εκτός από το γεγονός ότι βρίσκεται σε ένα πάρα πολύ στενό σημείο της Κρήτης– τα εδάφη της περιτριγυρίζονται από τα εδάφη άλλων πόλεων σε πολύ μικρή απόσταση. Η πόλη Μάλλα απέχει μόλις 14 χιλιόμετρα, η Βίεννος 35 χιλιόμετρα στη δύση, η Λατώ (ο σημερινός Άγιος Νικόλαος) 20 χιλιόμετρα, ο Ίστρων 14 χιλιόμετρα. Όλα αυτά δημιουργούν μια ασφυκτική κατάσταση για την Ιεράπυτνα, που την αντιμετωπίζει με μια σταδιακή επέκταση· με σειρά πολέμων που σταδιακά οδηγούν την Ιεράπυτνα στην κατάκτηση σχεδόν όλων των περιοχών της ανατολικής Κρήτης, με την εξαίρεση της Ιτάνου. Σταδιακά, από το 150 πΧ ως το 110 πΧ η Ιεράπυτνα κατακτά με κατακτητικούς πολέμους περίπου το σύνολο της ανατολικής Κρήτης και έχει ένα από τα μεγαλύτερα εδάφη τα οποία συναντούμε στο νησί της Κρήτης την ελληνιστική εποχή.

Οι κατακτητικοί αυτοί πόλεμοι δίνουν μια δυνατότητα στις πόλεις να εξασφαλίσουν πόρους και να εξασφαλίσουν εισοδήματα στους πολίτες τους, καθώς μπορούν να τους δώσουν εδάφη για αγροτική καλλιέργεια, κτηνοτροφία.

Ένας άλλος τρόπος με τον οποίον οι πόλεμοι αντιμετωπίζουν οικονομικές ανάγκες, είναι με την εξαγωγή μισθοφόρων, οι οποίοι δεν υπηρετούν μόνο προσωρινά σε ξένους στρατούς – επιστρέφοντας με τους μισθούς τους στην πατρίδα τους– αλλά και οδηγούν σε μία μαζική έξοδο ανθρώπινου δυναμικού στις περιοχές που αποικίστηκαν κατά τη διάρκεια της ελληνιστικής εποχής – από τον Μεγάλο Αλέξανδρο αρχικά και στη συνέχεια από τους Διαδόχους.

Ένα άλλο σημαντικό κέρδος από τους πολέμους είναι φυσικά τα λάφυρα. Και είναι και ένα από τα σημαντικότερα κίνητρα –κυρίως για νέους– να συμμετέχουν σε πολεμικές επιχειρήσεις, διότι περιμένουν όχι μόνο τον μισθό τους ως μισθοφόροι, αλλά και την λαφυραγώγηση της εχθρικής περιοχής, σε περίπτωση που ο πόλεμος αποβεί νικηφόρος. Συνήθως αυτό το οποίο γίνεται σε μια εκστρατεία –και μας δίνουν σχετικές πληροφορίες οι αρχαίοι συγγραφείς, παραδείγματος χάριν ο Πολύβιος– είναι αμέσως μετά την επίθεση, την επιδρομή, τη

λαφυραγώγηση εχθρικών εδαφών, ο στρατός να αποσύρεται σε ένα σημαντικό εμπορικό κέντρο· παραδείγματος χάριν, μετά από μια επιδρομή στην Πελοπόννησο του Φιλίππου του Ε΄ να αποσυρθούν στην Ολυμπία, ώστε εκεί τα λάφυρα τα οποία έχουν αποκομίσει να μπορέσουν να τα πουλήσουν στους εμπόρους.

Οι αρχαίοι στρατοί δεν συνοδεύονταν μόνο από την αποσκευή –δηλαδή τις γυναίκες των στρατιωτών οι οποίες κατά καιρούς συνόδευαν τους συζύγους τους, από δούλους– αλλά συνοδεύονταν και από εμπόρους, η δουλειά των οποίων ήταν ακριβώς αυτή: να αγοράζουν τα λάφυρα από τους στρατιώτες και φυσικά να τα μεταφέρουν σε άλλες περιοχές. Και ένα σημαντικό λάφυρο –το ανέφερα αυτό σε άλλο μάθημα– είναι κυρίως δούλοι: αιχμάλωτοι – τόσο δούλοι όσο και ελεύθεροι– οι οποίοι θα διατεθούν μετά στα διάφορα κέντρα του δουλεμπορίου, όπως είναι το νησί της Δήλου, η Έφεσος, η Αθήνα, η Μίλητος και –στα τέλη της ελληνιστικής εποχής– διάφορες κρητικές πόλεις.

Ο πόλεμος –ιδίως ο επαγγελματικός πόλεμος, ο πόλεμος των μισθοφόρων– δίνει επομένως μια μεγάλη δυνατότητα σε εκπαιδευμένους –κυρίως νέους– να έχουν ένα σημαντικό εισόδημα και ιδίως σε περιοχές που αντιμετωπίζουν προβλήματα έλλειψης γης και υπάρχει μεγάλος αριθμός ακλήρων ή σε περιοχές όπου μεγάλο μέρος του πληθυσμού έχει δημιουργήσει χρέη. Για έναν νέο είναι καλύτερο, από το να περιμένει πότε θα κληρονομήσει και ενδεχομένως να μοιραστεί μια περιουσία με τα αδέρφια του, να περάσει ένα μεγάλο μέρος της ζωής του ως μισθοφόρος και να γυρίσει μετά πλούσιος στην πατρίδα του ή να εγκατασταθεί σε μια νέα πατρίδα, ιδίως αν υπηρετεί σε κάποιο μισθοφορικό στρατό.

Εκτός από τους μισθοφόρους υπάρχει όμως και ένα πλήθος άλλων επαγγελματιών, οι οποίοι κερδίζουν από τον πόλεμο. Ανέφερα ήδη τους δουλεμπόρους· η αρχαία οικονομία θα είχε καταρρεύσει χωρίς την ύπαρξη πολέμων, οι οποίοι τροφοδοτούν τις αγορές δούλων με νέο υλικό. Ένα ενδιαφέρον φαινόμενο, το οποίο παρατηρούμε στην ελληνιστική εποχή, είναι και ο μεγάλος αριθμός απελευθερωτικών επιγραφών,· δηλαδή απελευθερώνονται χιλιάδες άτομα· και ο λόγος που απελευθερώνονται, είναι ότι ένας ιδιοκτήτης δούλων αποκομίζει κέρδος από την απελευθέρωση του δούλου. Ο παλιός δούλος –σε μεγάλη ηλικία– του πληρώνει την αρχική τιμή για να τον απελευθερώσει και με την αρχική αυτή τιμή ο ιδιοκτήτης δούλου μπορεί να αγοράσει έναν νέο και να τον εκμεταλλευτεί για μεγάλο μέρος της ζωής του. Ακριβώς η αύξηση των απελευθερώσεων σχετίζεται με τη μεγάλη προσφορά δούλων, που είναι απόρροια των ελληνιστικών πολέμων.

Εκτός από τους δουλέμπορους, εκείνοι οι οποίοι κερδίζουν επίσης από τον πόλεμο, είναι και οι διάφοροι άλλοι επαγγελματίες, που χρειάζονται παραδείγματος χάριν για την κατασκευή πολεμικών πλοίων ή για την κατασκευή οχυρώσεων. Η κατασκευή μιας οχύρωσης σημαίνει τη λατόμευση πέτρας, η οποία θα χρησιμοποιηθεί σαν οικοδομικό υλικό· σημαίνει την αγορά ξυλείας, η οποία επίσης χρειάζεται για την κατασκευή των πύργων και των πυλών· χρειάζονται ακόμα κεραμίδια για την κατασκευή των οχυρώσεων· και όλα αυτά συνδέονται με την ύπαρξη εξειδικευμένων εργαστηρίων. Αλλά ακόμα και κάτι τόσο απλό, όσο μία μολύβδινη σφενδόνη – που είναι ένα πολύ συνηθισμένο όπλο στην ελληνιστική εποχή– ακόμα κι η κατασκευή μιας απλής μολύβδινης σφενδόνης προϋποθέτει ένα εξειδικευμένο εργαστήριο παραγωγής τέτοιων όπλων.

Επίσης, άλλοι επαγγελματίες σχετικοί είναι οι διάφοροι μηχανικοί και αρχιτέκτονες, υπεύθυνοι για την κατασκευή πολιορκητικών μηχανών και άλλων όπλων.

Πώς η οικονομία επηρεάστηκε, όχι μόνο στο τοπικό επίπεδο, αλλά στο σύνολο του

ελληνιστικού κόσμου από τον πόλεμο, αυτό είναι κάτι, το οποίο θα προσπαθήσω να εξηγήσω στην τελευταία ενότητα αυτού του μαθήματος.

V3.3.3 Ο πόλεμος ως ανακύκλωση πλούτου (15')

<https://youtu.be/NcSYirk5HXc>

απομαγνητοφώνηση gkyr / αντιπαραβολή Asimenia

Οι κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου δημιούργησαν έναν νέο κόσμο ο οποίος δεν ήταν πολιτικά ενωμένος, όμως, αποτελούσε ένα δίκτυο περιοχών που βρίσκονταν σε άμεση σύνδεση πολιτιστικά και οικονομικά. Αποτέλεσμα των πολέμων της ελληνιστικής εποχής στην πρώιμη της φάση, των Πολέμων των Διαδόχων, ήταν η δημιουργία μεγάλων βασιλείων τα οποία έφεραν κάτω από ενιαία διοίκηση τεράστιες περιοχές. Το βασίλειο των Πτολεμαίων, παραδείγματος χάριν, είναι το σύνολο της Αιγύπτου και πολύ μεγάλο μέρος της βόρειας Αφρικής. Κτήσεις έχουν οι Πτολεμαίοι στα νησιά του Αιγαίου και τα παράλια της Μικράς Ασίας, αλλά ελέγχουν επίσης και την Κοίλη Συρία, περίπου στην περιοχή του σημερινού Ισραήλ. Το βασίλειο των Σελευκιδών έχει κάτω υπό ενιαία διοίκηση τη Μικρά Ασία, το μεγαλύτερο μέρος της Συρίας, τη Μεσοποταμία και, κατά τουλάχιστον, στις πρώιμες περιόδους της ύπαρξής του, επίσης και, τις περιοχές της κεντρικής Ασίας, το ανατολικό Ιράν, το Αφγανιστάν και το δυτικό Πακιστάν.

Η ύπαρξη ενιαίων διοικητικών δομών, σε τόσο μεγάλες περιοχές, σημαίνει επίσης δυνατότητες για ανάπτυξη εμπορίου, για μετακινήσεις και συναλλαγές, που υπάρχουν παρά την ύπαρξη εκστρατειών, επιδρομών και πολέμων. Έτσι, οι διάφορες ζημιές τις οποίες προκαλούσαν οι πόλεμοι μπορούσαν, κατά κάποιο τρόπο, να εξισορροπηθούν από το γεγονός ότι τα βασίλεια είχαν και νέες δυνατότητες για την εξασφάλιση πλούτου. Η ύπαρξη εμπορικών δυνατοτήτων σήμαινε ότι όταν καταστρεφόταν η παραγωγή σε ένα μέρος, να μπορεί να εισαχθεί σιτάρι, κρασί, λάδι από κάποιο άλλο μέρος. Αυτές οι δυνατότητες δηλαδή της επέκτασης του εμπορίου σημαίνει ότι αντισταθμίζονταν οι απώλειες κατά τη διάρκεια του πολέμου.

Η ύπαρξη μεγάλων δικτύων εμπορίου σιταριού συνδέεται άμεσα με τις ανάγκες τις οποίες έχουν και οι πόλεις και τα βασίλεια λόγω των πολέμων, τις ανάγκες εξασφάλισης τροφίμων για περιόδους πολιορκίας ή πολεμικών συγκρούσεων. Όπως ανέφερα σε προηγούμενη ενότητα, για να εξασφαλίσουν φθινό σιτάρι πολλές πόλεις αγόραζαν εκ των προτέρων, με ειδικό κονδύλιο, *τα σιτωνικά* (σιτάρι σε χαμηλές τιμές), ώστε να μπορούν να το διαθέσουν σε χαμηλές τιμές σε περίοδο πολέμου.

Μία άλλη συνέπεια των πολέμων της ελληνιστικής εποχής και του μισθοφορικού επαγγέλματος είναι η τεράστια αύξηση των πόλεων και, συνεπώς, η διάδοση του αστικού βίου σε περιοχές όπου δεν υπήρχε αντίστοιχη παράδοση, όπως, παραδείγματος χάριν, στην Αίγυπτο ή σε πολύ μεγάλα μέρη της Μεσοποταμίας και της Εγγύς Ανατολής. Η ύπαρξη αστικού βίου σημαίνει επίσης ανάπτυξη της οικονομίας μέσα από την ανάπτυξη εξειδικευμένων μορφών παραγωγής, εξειδικευμένων καλλιιεργειών αλλά και με την ανάπτυξη ειδικών μορφών εμπορίου.

Όλα αυτά τα φαινόμενα συνδέονται, έμμεσα ή άμεσα, με τον πόλεμο αλλά συνδέονται και με ένα βασικό χαρακτηριστικό της ελληνιστικής εποχής, που μπορούμε να το χαρακτηρίσουμε ως μία *πρώιμη παγκοσμιοποίηση*. Φυσικά ο όρος *παγκοσμιοποίηση* δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την ελληνιστική εποχή, δεδομένου ότι η ελληνιστική εποχή και ο ελληνιστικός κόσμος δεν καλύπτουν το σύνολο του κόσμου, αλλά είναι μία τεράστια περιοχή η

οποία βρίσκεται σε σύνδεση οικονομική, πολιτική, κοινωνική, θρησκευτική, πολιτιστική και αυτό το φαινόμενο, της ελληνιστικής παγκοσμιοποίησης, δεν θα ήταν ποτέ δυνατόν χωρίς την ύπαρξη των ελληνιστικών πολέμων. Η δημιουργία μεγάλων δικτύων εμπορίου συνδέεται με τις προσπάθειες, όπως είπα προηγουμένως, κοινοτήτων και βασιλείων να εξασφαλίσουν προϊόντα, τρόφιμα, κατά τη διάρκεια και λόγω πολέμων.

Ένα όμως ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της ελληνιστικής εποχής και της ελληνιστικής οικονομίας είναι, κατά κάποιο τρόπο, η ανακύκλωση πλούτου που οφείλεται στους πολέμους. Είναι ίσως κάτι το οποίο εξηγεί και για ποιο λόγο ήταν δυνατό να υπάρχουν συνεχώς πόλεμοι επί διακόσια χρόνια. Παραδείγματος χάριν, οι Πτολεμαίοι με τις επεκτατικές τους πολιτικές, με τις εκστρατείες τους, με την εκμετάλλευση περιοχών εκτός Αιγύπτου, με την οικονομική εκμετάλλευση λιμανιών στην περιοχή του Αιγαίου, μπορούσαν να εξασφαλίζουν πόρους, πλούτο, ο οποίος χρησιμοποιούνταν για να χρηματοδοτήσει τα στρατεύματα, για να χρηματοδοτήσει νέες εκστρατείες. Σε μικρότερο επίπεδο, όταν έχουμε πολέμους μεταξύ δύο μικρών πόλεων ή δύο κοινοτήτων, οι κερδισμένοι (είναι οι νικητές σε αυτή την πολεμική σύρραξη) πρόκειται να χρησιμοποιήσουν τον πλούτο των ηττημένων για να χρηματοδοτήσουν τον δικό τους τον στρατό.

Υπάρχει επομένως μία ανακύκλωση περιουσίας, γης, ανθρώπων, υπό τη μορφή των δούλων, των αιχμαλώτων, μέσα σε ένα κλειστό οικονομικό σύστημα. Αυτό το σύστημα είναι κλειστό διότι ο ελληνιστικός κόσμος μέχρι την άφιξη της Ρώμης (δηλαδή μέχρι τα τέλη του 3ου π.Χ. αιώνα) είναι μία μικρή οικουμένη, μία κλειστή οικουμένη, στην οποία οι σχέσεις, κυρίως, βρίσκονται με τις περιοχές οι οποίες την αποτελούν. Οι Αθηναίοι σχετίζονται με τη Μικρά Ασία, η Μικρά Ασία με την Αίγυπτο, η Αίγυπτος με τα νησιά του Αιγαίου, οι Σελευκίδες με τη Μικρά Ασία, η Μικρά Ασία με τις βόρειες ακτές του Ευξείνου Πόντου. Είναι ένας κύκλος μέσα στον οποίο οι διάφορες πόλεις και τα βασίλεια επικοινωνούν κυρίως μεταξύ τους. Υπάρχουν φυσικά διπλωματικές και κάποιες οικονομικές επαφές και με περιοχές έξω από αυτό τον κόσμο, οι επαφές όμως με περιοχές έξω από αυτόν τον κόσμο είναι πάλι κυρίως επαφές πολεμικές. Είναι η αντιμετώπιση επιδρομών, παραδείγματος χάριν, από τα νομαδικά φύλα της κεντρικής Ασίας, είναι αντιμετώπιση επιδρομών από τους Θράκες στη Βόρεια Θάλασσα, αντιμετώπιση πολέμων από τη Ρώμη, αντιμετώπιση επιδρομών στη βόρεια Αφρική. Μέσα όμως σε αυτό το οικονομικό σύστημα υπάρχει η δυνατότητα η απώλεια ενός νικημένου σε ένα πόλεμο, να γίνει το κέρδος κάποιου άλλου. Αλλά τα αντικείμενα, οι άνθρωποι, η γη, αυτά τα οποία κυκλοφορούν μέσα σε αυτό το σύστημα παραμένουν λίγο πολύ τα ίδια.

Όλα αυτά αλλάζουν δραματικά, και αυτό εξηγεί και την κατάρρευση του ελληνιστικού κόσμου, γύρω στα τέλη 3ου π.Χ. αιώνα, όταν εμφανίζεται στο προσκήνιο η Ρώμη. Η Ρώμη εμφανίζεται στο προσκήνιο αρχικά για να προστατεύσει τα συμφέροντα των εμπόρων της κεντρικής Ιταλίας στις δυτικές ακτές της Αδριατικής που αντιμετωπίζουν πειρατικές επιδρομές από τους Ιλλυριούς. Στη συνέχεια όμως, οι Ρωμαίοι γίνονται παράγοντας της πολιτικής ζωής στον ελληνιστικό κόσμο επειδή τα ίδια, τα ελληνιστικά κράτη, τους καλούν να εμπλακούν στις δικές τους διαμάχες. Το 201 π.Χ. τον Β' Μακεδονικό Πόλεμο, μεταξύ της Ρώμης και του Φιλίππου Ε', τον προκαλούν το βασίλειο του Περγάμου, η Αθήνα, η Ρόδος. Τον Γ' Μακεδονικό Πόλεμο τον προκαλεί ο βασιλιάς Ευμένης του Περγάμου, και ούτω καθεξής. Και έτσι, σταδιακά, η Ρώμη γίνεται μία δύναμη, η οποία ήταν εκτός αυτού του κυκλώματος που αποτελούσε ο ελληνιστικός κόσμος, και γίνεται μία δύναμη η οποία έχει οικονομικό όφελος από αυτούς τους πολέμους.

Το κύκλωμα αυτό το κλειστό που συναντούμε επί δύο αιώνες σπάει· κι αυτό σπάει διότι αυτά τα υλικά αγαθά, οι δούλοι, τα χρήματα, η γη, που ανακυκλώνονταν επί δύο αιώνες μέσα σε εκείνους οι οποίοι συμμετείχαν σε αυτό το δίκτυο των ελληνιστικών κρατών, όλος αυτός ο υλικός πλούτος ξαφνικά δεν ανακυκλώνεται σε αυτή την περιοχή, αλλά αποτελεί το κέρδος των Ρωμαίων. Είναι εκείνοι οι οποίοι κερδίζουν εδάφη –κατακτώντας επαρχίες– είναι εκείνοι οι οποίοι επιβάλλουν τεράστιες πολεμικές αποζημιώσεις στους νικημένους, στους εχθρούς. Σας δίνω μερικά παραδείγματα Ο Φίλιππος Ε΄ πρέπει να πληρώσει χίλια τάλαντα στους Ρωμαίους. Πεντακόσια ο Νάβις της Σπάρτης, δεκαπέντε χιλιάδες τάλαντα, το μεγαλύτερο ποσό που μαρτυρείται στην αρχαιότητα, είναι το ποσό που πρέπει να πληρώσει ο Αντίοχος Γ΄, ως πολεμική αποζημίωση. Πόλεμοι γινόντουσαν και πριν από τη ρωμαϊκή επέκταση μόνο που τα χρήματα, οι δούλοι, η γη, τα υλικά αγαθά περνούσαν από το ένα ελληνιστικό κράτος σε άλλο ελληνιστικό κράτος. Ξαφνικά, τα χρήματα, η γη, οι φόροι, το ανθρώπινο υλικό περνάει σε μία δύναμη η οποία βρίσκεται έξω από τον ελληνιστικό κόσμο και αυτό οδηγεί σε τεράστια οικονομικά προβλήματα.

Οι Ρωμαίοι ανακατεύονται, πλέον εμπλέκονται, στην εκμετάλλευση των πόρων που έχουν τα ελληνιστικά κράτη, παραδείγματος χάριν απαγορεύουν την εκμετάλλευση των λατομείων και των ορυχείων στη Μακεδονία το 167 π.Χ. Επιβάλλουν φορολόγηση στις περιοχές τις οποίες προσαρτούν στο δικό τους κράτος. Αρχικά είναι η Μακεδονία, μετά η νότια Ελλάδα, στη συνέχεια η Μικρά Ασία, η Βιθυνία, σταδιακά το σύνολο του ελληνιστικού κόσμου.

Αυτή η δυναμική παρουσία των Ρωμαίων παίρνει και τη μορφή της παρουσίας νέου οικονομικού παράγοντα, που είναι οι έμποροι που έρχονται από την Ιταλία, οι λεγόμενοι *ιταλικοί* (οι νεγκοτιατόρες), οι έμποροι, οι τραπεζίτες, οι κατασκευαστές αντικειμένων, οι βιοτέχνες, οι οποίοι ξαφνικά, από τις αρχές του 2ου π.Χ. αιώνα, εγκαθίστανται στην Ελλάδα και αποτελούν ένα νέο οικονομικό παράγοντα που διαταράσσει την ισορροπία την οποία συναντούμε επί δύο αιώνες. Μαζί τους έρχονται και οι *πουμεπλικάνοι* (οι δημοσιώνες), εκείνοι οι οποίοι αγοράζουν με πλειστηριασμό από τη Ρώμη το δικαίωμα να εισπράττουν φόρους από τις φορολογούμενες επαρχίες στον ελληνιστικό κόσμο. Το μίσος το οποίο προκαλεί η παρουσία των Ρωμαίων και το μίσος που προκαλεί η εκμετάλλευση των πόρων των ελληνιστικών περιοχών από τους Ρωμαίους, φαίνεται πολύ χαρακτηριστικά από το γεγονός ότι, το 88 π.Χ., όταν ο Μιθριδάτης ΣΤ΄, ο βασιλιάς του Πόντου, καλεί τους Έλληνες να επιτεθούν στους Ιταλούς οι οποίοι κατοικούν στη Μικρά Ασία, περίπου 80.000 Ιταλοί σφάζονται μέσα σε μία νύχτα, τους λεγόμενους *Εφέσιους Εσπερινούς*. Αν σε αυτούς τους παράγοντες προσθέσουμε και το γεγονός ότι, τον 1ο π.Χ. αιώνα, η Ελλάδα γίνεται και θέατρο πολεμικών επιχειρήσεων κατά τη διάρκεια των ρωμαϊκών εμφυλίων πολέμων, μπορείτε να καταλάβετε ότι η σταδιακή είσοδος των Ρωμαίων, ως πρωταγωνιστών της ελληνιστικής ιστορίας, αποτελούν ένα παράγοντα που αύξησε τη μιζέρια, την αθλιότητα, τη δυστυχία σε περιοχές οι οποίες είχαν ήδη υποφέρει πολύ από τους ελληνιστικούς πολέμους.

Όλα αυτά τελειώνουν το 30 π.Χ. όταν ο Οκταβιανός, μετά από τη νίκη του στο Άκτιο, καταλαμβάνει το τελευταίο ελληνιστικό βασίλειο, το βασίλειο της Αιγύπτου. Από αυτή τη στιγμή και ύστερα, ο ελληνιστικός κόσμος δεν αποτελεί πλέον μία περιοχή η οποία αποτελεί αντικείμενο εκμετάλλευσης ενός ξένου κράτους, της Ρώμης, αλλά αποτελεί κομμάτι της ενιαίας πλέον Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και, μέσα σε συνθήκες ειρήνης, σε νέες συνθήκες παγκοσμιοποίησης μεγαλύτερης έκτασης, σε ένα νέο δίκτυο ανταλλαγών, μπορούν να ακολουθήσουν μερικοί αιώνες στους οποίους οι ελληνικές πόλεις γνωρίζουν μία νέα ακμή, στο μεγαλύτερο κομμάτι τόσο της κεντρικής Ελλάδας όσο και της Μικράς Ασίας.